

Jacint Creus - Adelina Kola Ipuwa

LIIKANO LA BOLO NYAMA

contes d'animals

Il.lustracions de Montserrat Biarnès

Aquests contes d'animals
ens els explicaren, els anys
1986 i 1987, en el poblat
kombe d'Asonga, els infor-
madors següents:

**Ana María Etombadjambo
Bekobi**

Eliseo Bokamba Belika

Francisca Oko Tango

Gerardo Masebo Oko

Luis Bokamba Belika

Luis Madolo Tyele

Rogelio Cristian Dikabo

Creus - Ipolyades

Jacint Creus - Adelina Kola Ipuwa

LIKANO LA BOLO NYAMA

contes d'animals

Il.lustracions de Montserrat Biarnès

Associació Cultural Rhômbe
comunitat ndowe de Barcelona

Els contes d'aquest volum corresponen als números 7, 8, 10, 35, 71, 79, 91, 97, 113 i 138 de la recopilació de rondalles andowe portada a terme per J. Creus.

Volem fer constar el nostre agraïment per la col.laboració de *M. Carme Junyent*: les seves observacions pel que fa a la transcripció de llengües bantu ens han estat útils i valuoses.

© Jacint Creus i Boixaderas
Dipòsit Legal: B-21.874-1989
Impressió: Impremta Sellarès, S.L. - Torelló

Edició portada a terme amb la col.laboració
d'**INTERMÓN** i de la **Comunitat Econòmica Europea**

INTRODUCCIÓ

*El poble ndowe havia sentit parlar del mar i dels beneficis que se n'obtenien: la sal, la pesca... Eren els temps del rei **Ikelenge** quan iniciaren la llarga marxa que els hi havia de portar. Però els va deturar un gran riu, i no veien la manera de poder-lo passar. Un dia, una dona hi rentava la roba i va observar un antílop ('rombe') que el travessava per un indret precís. Manifestat el pas, els ndowe arribaren sense dificultat a la costa, i s'hi van quedar per sempre.*

Totes les llegendes dels pobles bantu ens parlen de grans migracions, i els antics historiadors en situaven els orígens a la banda d'Etiòpia, Abissínia o d'altres llocs de l'Àfrica del Nordest. Actualment es pensa que aquestes migracions procedien més aviat de la zona nigeriana, i que es remunten gairebé a dos mil anys enrera. La memòria popular n'ha servat el record a través de llegendes com ara la que heu llegit. I el fet que els ndowe trobin que d'altres pobles força allunyats —a Zimbabwe, al Zaire o al Congo-Brazzaville— parlin una llengua entenedora, sembla confirmar-ho.

Quan la gran emigració els portà al costat del mar, però, encara no hi fixaren un assentament definitiu. L'hostilitat de pobles veïns i les freqüents visites dels europeus a la zona del golf de Guinea, portaren els ndowe davant d'un perill extremat: la seva reducció a l'esclavitud. Holandesos, portuguesos, àrabs i hausses provocaren la inestabilitat dels nuclis de població; i també fou en gran part per l'esclavatge que els ndowe han quedat reduïts a una minoria dintre de Guinea Equatorial.

Aquest país de l'Àfrica Central, colònia dels espanyols fins a l'any 1968, té una extensa part continental que es coneix amb el nom de Río Muni. Els ndowe en formen la població tradicional de tota

la costa, al llarg de 400 kms, des de la frontera nord fins a la frontera sud, i s'endinsen també a les costes properes de Camerun i Gabon. Parlen una sola llengua, de la família bantu, i conserven una consciència d'unitat malgrat les diverses branques que els conformen, i que de nord a sud són: mahara, buiku, mari, baseke, one, Kombe, balenge, bakuku i benga.

Els benga, a més a més de la costa continental, habiten també les illes de Mandji (Corisco) i Elobi Etubwe (Elobei grossa). Una altra llegenda d'animals ens explica la seva arribada a l'illa de Mandji: havent-se esdevingut que un gran lleopard aterria la gent de l'estuari del Muni, i sense saber on es podrien refugiar, uns pescadors van anar seguint un núvol que els portà a l'illa, on trobaren recer.

A diferència dels pobles que els envolten, els ndowe tenien una organització política i social de caire dinàstic: hi havia diversos reis (el d'Asonga, el de Bomudi, etc.), i tots acceptaven que el de l'illa de Mandji n'ostentava la representació col.lectiva. Per altra banda, en ser els habitants de la costa eren els qui tenien contactes més sovintejats amb els europeus.

*No és gens estrany, doncs, que fos un rei de Corisco, **Ukambala**, qui acceptés la cessió a Espanya de l'actual territori de Guinea Equatorial. La lògica colonial, però, havia empès Portugal a efectuar aquesta cessió (1778) a canvi de garanties per al seu establiment al Brasil; mentre que l'ocupació espanyola tenia com a objectiu solucionar la manca de mà d'obra barata en els virregnats americans.*

*L'últim rei dels ndowe, el rei **Uganda**, morí pocs anys abans de la independència.*

---

*Els pobles bantu no havien utilitzat mai cap sistema d'escriptura. Per això, la seva tradició de literatura oral forma una part molt important de la seva cultura. En els seus estadis més primitius, els pobles creen una tradició oral per explicar els **mites** de caire reli-*

giós, esotèric. Més endavant es fa lloc a la **llegenda**, que pretén explicar la pròpia història. La darrera fase és la creació i la transmissió de **contes**, amb una finalitat bàsicament artística.

I els contes ens agraden a tots, independentment de l'adscripció cultural concreta: perquè expliquen coses de la vida de les persones que, tot i que semblen mentides, en el fons són grans veritats. I perquè, tot partint de personatges populars, les situacions en què es troben reflecteixen les nostres. Reflecteixen, en una paraula, la lluita de l'home per la vida, la seva recerca de la felicitat.

Darrera dels contes populars podem seguir, poc o molt, l'evolució religiosa i civil dels pobles; els seus ritus agraris, de caça o d'iniciació; la seva manera d'entendre el món; les seves pors. També podem furgar en temps reculats: recordem, per exemple, els nostres contes plens de castells i princeses, mags i diables, tan propers a les epopeies cavalleresques. Però també cal que insistim que darrera dels contes hi ha la recerca del plaer pel relat, el pur entreteniment. I, en societats on la influència del llibre encara no està a l'abast del poble, també són un mitjà d'educació.

Perquè, explicats als infants o a la gent gran, els contes populars descriuen —o recorden— com és el món que els envolta; i de quin manera cal que es comportin davant de determinades situacions.

*I això passa d'una manera ben especial en els contes d'animals: si els animals prenen el lloc a les persones, imitant-ne el comportament i simbolitzant-les, és amb aquesta finalitat. Molt influïdes per les **faules** d'Isop o de La Fontaine, les nostres rondalles d'animals insisteixen sobretot en aspectes de conducta i de moral, i fins i tot solen acabar amb un resum de la lliçó que pretenen donar.*

No és aquest el cas de la faules africanes: el seu caràcter moral no és tan evident. Hi és d'una manera implícita, però sense una insistència pedagoga i sense la presència de sentències morals. Més aviat tendeixen a explicar el món africà, i en aquest cas el món dels ndowe, omplint amb la creació imaginativa les preguntes que

un hom es pot fer sobre allò que l'envolta: per què els animals viuen a la selva, com és que hi ha baralles entre ells, per què els lloros tenen el bec corbat, per què hi ha animals que viuen tant de temps... tot plegat amb un marc de referència continuat a la conducta dels humans.

Hi observareu, finalment, un caire totèmic: perquè són moltes les cultures que han cregut que hi va haver un estadi comú, on homes i animals vivien plegats; en els orígens animals de l'home; en el fet que l'home en descendeixi. I no us penséssiu pas que això es dona solament entre els pobles africans. Recordeu, per exemple, que les nostres àvies feien començar algunes de les notes rondalles de la manera que segueix:

**«Vet aquí que en aquells temps
que les bèsties parlaven
i les persones callaven...»**

Hem transcrit aquests contes d'animals per als lectors catalans: perquè la seva lectura els acosti a una cultura real, representativa del món centreafricà, del bosc equatorial. Perquè l'acostament faciliti la comprensió, i el menyspreu es fonamenta en la ignorància. Hi hem afegit diverses explicacions, que ajudaran a situar-ne el context, i algunes propostes de treball que poden ser útils en el marc escolar.

Però també estem satisfets que puguin publicar-se en llengua ndowe, i que els propis ndowe en siguin àlhora creadors i destinataris. Ens fa il·lusió pensar que pot ser un altre gra de sorra de cara a un retrobament i una identificació com a poble, dintre de la Guinea Equatorial d'ara. Igual que el 'rombe' llegendari un dia els va assenyalar el pas del gran riu, sempre poden trobar una manera de vèncer els obstacles: i el punt de partida només pot ser la cultura pròpia.

Torelló, maig del 1989

LIKANO LA BOLO NYAMA

contes d'animals

KUBA NA ETANDA
la gallina i l'escarabat

Kuba na etanda wabetyendi mboyi. Wawasaka ekanga.

Egombe ezie vabene wawatyeeye e ekanga, etanda avondi na nyolo esandi mu bwai, atyendi e mbadi. Kuba mu-meni alikana ekanga.

Vatyeye etanda e mbadi, onge atyendi ingaka mavule ma kuba.

Vavia kuba akobendi na mavule'madu ma viya ingwe. Yo ndi ipwamu na: ¿randi aviya inga ngwe mavule'mamae?

Etanda na, mu apule, anga mu. Egombe eziepi djongo me, etanda asaka kuba logomani mera.

E djob'ivokwe watyeeye e bekanga, etanda mu na nyolo esandi ngwe bwai. Avatetyetye e mboka. Nga betyemu abeta e djinga dja mavule, Anyambe na, emunya ndi emasalamaka bodjowa ave. Etanda avapukwaka, avakwaka e mavule'teyi. Avoye na agotomondi, mba isedi, kwanga vapabetye kuba, namu na kobetye etanda e mavule'teyi.

Na kuba na boko na joh! joh! etanda; ¿songe ove ndi ezia ngwe mavule? Na sobo tego've etyatyava. Kuba avasoboko etanda na mososodi adu, avaminakamu.

Yo ndi eye etanda na kuba wakamene na ekola a mavule. Yo tego eye mokongo a'tanda nyanga nyanga, eviaka na mavule ma dubemetyemu.

Na ngwe na viaka erago na ngwe na timbaka.

La gallina i l'escarabat s'havien fet molt amics.

Un dia, la gallina va dir a l'escarabat: «Anem a treballar?» De manera que marxaren cap al bosc per desbrossar un camp i treballar-hi.

Fins que l'escarabat va dir: «Hauria de tornar a casa, perquè no em trobo gaire bé». I no era pas veritat: l'escarabat volia tornar a casa per agafar l'oli que la gallina havia fet.

N'hi va prendre moltes vegades més. I, quan la gallina tornava a casa, sempre es quedava rumiant: «¿Qui deu ser el que em pren tot l'oli?» Quan ho preguntava a l'escarabat, aquest li responia: «Jo no sóc pas. Pregunta-ho a un altre». I la gallina no n'estava gens segura.

Va arribar un dia... que agafen la cistella i se'n tornen al bosc; i l'escarabat li repeteix la mateixa història: «Torno cap a casa, perquè em trobo malament». En ser a casa, comença a agafar l'oli de la gallina.

I va passar que l'escarabat va caure dintre de l'oli, i allà el va trobar la gallina quan va tornar a casa. I va cridar: «¿No m'havies dit que no eres tu, qui em prenia l'oli?»

Aleshores, la gallina es va menjar l'escarabat. Per això no s'entenen: quan un escarabat veu una gallina, s'escapa corrents; i quan una gallina veu un escarabat, mira de matar-lo amb un colp de bec.

Hem vist que la gallina i l'escarabat van al bosc per desbrossar un cap i treballar-hi. D'això se'n diu «anar a la finca» i, igual que a gairebé tota l'Àfrica, és una feina que fan les dones:

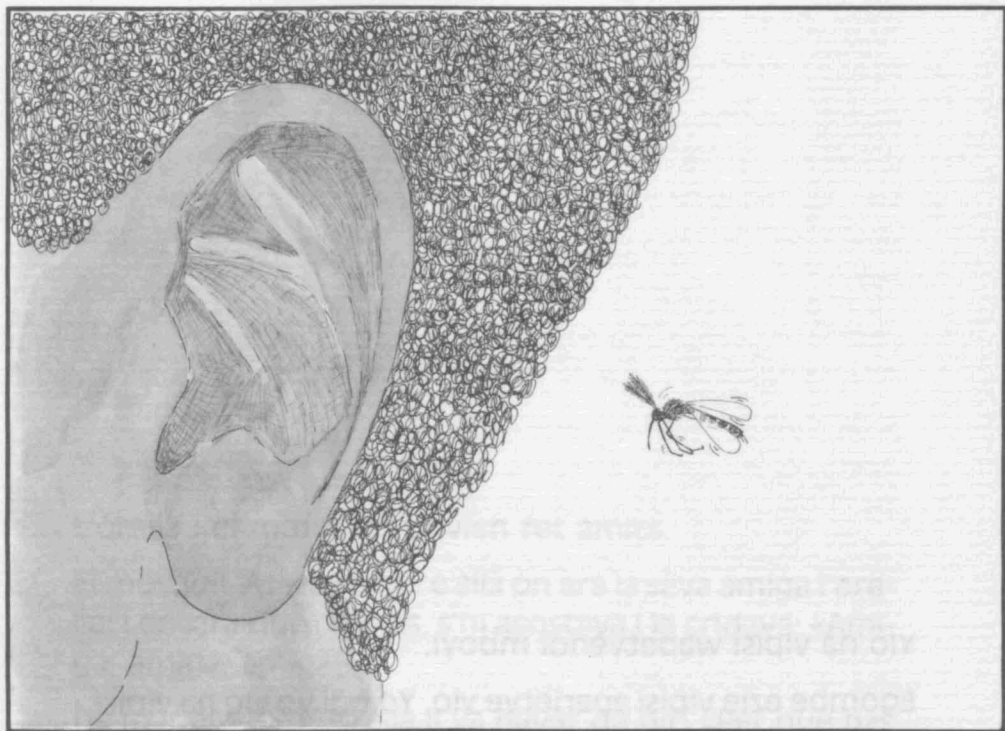
Preparar un terreny porta una bona feinada: primerament, cal tallar els arbres; després es crema tot el terreny, tal com fan els nostres pagesos amb els rostolls; finalment, ja s'hi pot plantar. La selva és molt exuberant, i cal anar amb compte per tallar contínuament les herbes, que hi creixen molt de pressa.

En aquestes «finques», les dones hi planten sobretot iuca; també cacahuet, nyame, malanga, plàtans, bitxo, i tota mena de verdures del país: mawaka, atatamu, ngwala, ngwondo...

Solen anar-hi al matí, a la finca. I, havent acabat, encara els queda un munt de feina per fer: elles són les que porten la casa i cuiden els fills, en un lloc on la fecunditat es considera un valor fonamental. De fet, l'única tasca dura que fan els homes és la pesca. Però també hi ha maneres de pescar que són pròpies de les dones: ibundwa i iloka.

Ibundwa és una manera de pescar els peixos petits, tant al riu com al mar, amb una tela que agafen entre dues dones: quan els peixos passen pel damunt, l'estiren i hi queden atrapats.

Iloka consisteix a tancar un tros de riu: amb troncs, amb pedres..., aleshores es llença dins de l'aigua una fulla especial, ngomw, que té uns efectes sedants: els peixos queden atordits i se'ls pot pescar fàcilment. A vegades, també es pesca així a la platja.

VIPISI NA YLO
l'orella i el mosquit

Ylo na vipisi wabetyendi mboyi.

Egombe ezie vipisi aparietye ylo. Yo ndi vo ylo na vipisi na eparietye ngwe rope, tinandi djoba nigugu na ngandi dokakave.

Vipisi mb'okaka, mute kabo bo badetye iparie dja ylo.

Yo ndi betye djob'ivokwe ylo avadokaka vipisi, mboyi e vaziaka. Eviya vara, vipisi na ylo wakamene.

Na ngwe na viaka'rago na ngwe na timbaka.

L'orella i el mosquit s'havien fet amics.

El mosquit anava sempre allà on era la seva amiga l'orella; i encara que dormís, s'hi acostava i la cridava: «Amiga, amiga, amiga!».

De manera que l'orella li va haver de dir: «Per què has de venir a molestar-me? Si ho tornes a fer, ja veuràs què et passarà!».

Però el mosquit no en va fer cabal i va tornar-hi, i aleshores l'orella el va pegar ben fort.

És per això que ja no són amics: prou que el mosquit mira de posar-se al costat de l'orella; però no s'entenen.

Els mosquits, tan empipadors, en aquests llocs equatorials transmeten tota una colla de malalties, igual que les mosques: el paludisme, potser la més extensa, l'inocula la femella del mosquit Anopheles. Però aquesta mena de fauna allà és interminable: filària, tse tse, hen hen... Val a dir que la medicina europea ha fet passos molt petits respecte d'aquests problemes.

Naturalment, els ndowe tenen una medicina tradicional, basada en els medecinaires:

N'hi ha que són medecinaires per tradició: el seu pare, o un altre parent, els ha iniciat en els secrets de les herbes, les arrels i les escorces, i han après a aplicar aquests remeis contra algunes malalties. Moltes vegades, la majoria, es tracta de malalties de gravetat menor.

Perquè, per a les malalties més greus, ja cal haver estat elegit pels mateixos esperits:

hi ha medecinaires que reben, durant el somni, l'aparició d'algun avantpassat; l'esperit els dóna, aleshores, les indicacions que calen per al guariment de la malaltia en qüestió.

d'altres vegades, el contacte amb els esperits s'esdevé mitjançant una situació de traspàs, d'èxtasi, produïda a través del cant i de la dansa. El medecinaire, aleshores, ha de seguir les instruccions que els esperits li donen: vés a tal lloc, pren aquella herba...

També hi ha una desviació malèfica en aquesta mena de pràctiques: és llavors que hom parla de bruixeria, quan l'objectiu és el malefici, el mal. Els ndowe parlen de bruixots que volen de nit, que cerquen la perdició dels altres, que xuclen la sang, que maten la gent...

També es parla del 'mokuku', un malefici que provoca la mort de l'enemic, i que sovint es concreta en l'enverinament.

PWISI NA ETOLO
el gat i el ratolí

Pwisi na etolo wabetyendi mboyi. Yo ndi voyo wana letyetye e bekanga.

Pwisi avavoko na, ngwe na ambandi wana migo ma ulesi egala vamabetye ngwe na butya e bekanga, na nyolo vo, na vago'yole djaamba, ke namu djaka bo djaka. Eto-
lo namu na, esebwandi ipikiliya dja sa.

El gat i el ratolí vivien en el mateix poble.

Un dia, anaren junts a treballar: desbrossa que desbrossaràs... i l'endemà hi tornaren: desbrossa que desbrossaràs...

La tercera vegada, el gat va dir: «Sempre que torno de treballar em moro de gana; i, com que en torno cansat, aleshores no puc cuinar. El que faré serà preparar-me l'arròs ara mateix; i, d'aquesta manera, quan torni a casa me'l menjaré de seguida». De manera que el gat es va preparar un bon arròs i marxaren tots dos cap al camp: desbrossa que desbrossaràs...

Na pwisi na ambaka mbea olesi. Ava'likaka yo kula na eponga. Wavatyeteye e bekanga.

Ipaba dje paba wa, wamuyaletye bokwalo. Yo ndi vo etolo na pwisi na: na tyendi ingaka ibaku e mbadi, tinandi na kwala dodo na ukwala.

Etolo avatetyeteye e mbadi. Songe atyendi'djaka ulesi mo viya amba pwisi. Mu ulesi mwezic dje djepa. Avalondiyeteye mbea ti na makayi, tyele na malale.

Vaviya'dja etolo ulesi, onge digo djo'lesi dje likanandimu e zie aitepwa, mu mba puletye. Avatimbaka e bekanga. Pwisi elongo me modumbu aetolo, atoye ke digo djo'lesi bata. Mu tego voo.

Etyendo me e tyeye waembadi, pwisi bo tyeteye e ilongo djo'lesi e mbea. Kobetye mbea ti na makayi, tyele, na malale. Mu na etolo na: e lale, zovendi e viya dja ngwe uselame nga? Etolo avoko na abe ngwe, na pule rebo olesi. Pwisi namu na, ndi've na digo djo'lesi e itepwa ezic. Etolo mba go rebo a sebwaka. Pwisi na djeku me djira amuvitenetye na etolo, mu mu bo djusetye, amuveletyemu mbeti.

Itemama dje tememeteye pwisi, etolo mem bila, avavelemetye na ubana e teyi.

Pwisi amuvuretyemu, kwanga nga betye etolo avaviya kudwenetye rope, pwisi mu rope mbeti kwanga etolo era rope e ubana. Pwisi avatotyietye meba ma vey, avatyibwakamu e ubana'teyi, etolo avawaka na meba ma vea ma mo tokoni. Pwisi avalikanaka umeni. Tinamera yo ndi eye pwisi na etolo wakamene.

Na ngwe na viaka'rago na ngwe na timbaka.

Aleshores, el ratolí va dir: «Ui, he de tornar a casa! M'hi he deixat l'aixada i no puc pas treballar bé, només amb el matxet!».

Però el que va fer va ser anar a casa del gat, i se li va menjar l'arròs: menja que menjaràs... i després va tornar tranquil·lament al camp, com si no hagués passat res.

El gat va veure que el ratolí tornava amb un gra d'arròs enganxat al bigoti, però no va dir res: desbrossa que desbrossaràs... fins que es va fer tard: «Tornem cap a casa!».

Quan va destapar l'olla, el gat només hi va trobar pedres i un bon grapat de sorra. De manera que va cridar el ratolí i li va dir: «¿Qui s'ha menjat el meu arròs? Ja deus haver estat tu: perquè abans has tornat al poble i a casa meva ets l'únic que pots entrar-hi».

El ratolí va contestar: «Jo no he pas estat». I el gat es va enfurismar: «¿Com pots dir que no has estat tu, si encara portes un gra d'arròs enganxat al bigoti?»

El ratolí es va tocar la cara, es va adonar que l'havien atrapat, i es va ficar corrents a dintre d'un forat. Llavors, el gat va posar una olla plena d'aigua damunt del foc. El ratolí va mirar d'aprofitar-ho per escapolir-se, però el gat el va enxampar i li va clavar una pallissa fins que en va tenir prou. Quan el va deixar, el ratolí es va tornar a amagar al forat.

Aleshores el gat va agafar l'olla plena d'aigua, que ja bullia, i la va abocar dins del forat: i el ratolí es va morir escaldat, per lladre i per mentider.

El conte ens explica que el ratolí va menjar-se l'arròs del gat, i que és per això que ara el gat l'encalça. De fet, l'arròs és una menja que a Guinea Equatorial procedeix de l'exterior; i, tot i que se'n compra molt, no forma part de la tradició gastronòmica del país.

Entre els ndowe, els menjars més habituals són la iuca i el peix:

Hi ha diverses maneres de preparar la iuca. Potser la més corrent és la que ells anomenen uwondo: cal trossejar el bulb de la iuca i dipositar-lo al riu durant tres dies. Al tercer, es treu amb una cistella de melongo, per tal que l'aigua es vagi escorrent, i es porta a casa. Allà es pica dintre d'uns grans morters i s'embolica amb fulles de makongo. Finalment, cal bullir-lo durant un parell d'hores. La iuca s'utilitza sobretot com a acompanyament, sucada o barrejada amb d'altres aliments.

Pel que fa al peix, una de les maneres de preparar-lo és embolicat: primer es neteja ben bé i es trosseja, sense pell ni espines. S'hi afegeix sal (vianga), bitxo (ndongo), llimona (viaha), aigua (meba) i un producte (mudika) que els europeus anomenen xocolata pel seu color. S'embolica dintre de fulles de plàtan i es fa al caliu.

Més amunt parlàvem de les cistelles de melongo: el melongo és un arbre que permet un treball de cistelleria trenada. Les dones l'utilitzen per fabricar diversos atuells: elinga (una cistella grossa, per anar a la finca, que es lliguen al cap amb una corda anomenada duwe); i també cistelles més petites: kumbe i epamba.

NYO NA SIKWEYA
la serp i l'esquirol

Ebetyendi na ke ebebe na. Nyo na sikweya wabetyendi mboyi, ke wadiyaka ibok'ivoko.

Nga betye wadiya, diya tego wamu saka rayi. Yo ndi voyo sikweya na nyo na, ngwe natyendi itoka dja mbiya. Vaye na ove esandi rayi, ngwe na vavure na nawetye na rayi.

La serp i l'esquirol vivien junts en el mateix arbre, i passaven molta gana. De tanta fam, la serp gairebé no es podia moure. De manera que l'esquirol va marxar a veure si trobava palmistes. En va trobar uns quants, els va portar a l'arbre i va començar a menjar-se'ls. La serp se l'anava mirant, i al capdavant li va preguntar: «Com és que menges palmistes i no m'hi convides?»

Sikweya botyetye, amutokaka mbiya, kwanga vaduwet-yemu. Avatyetye na nyo e mbadi.

Nga betye mu we e mbadi amudjaka mbiya nyadu, yo ndi voyo nyo namu na: e sikweya, ɔndi evago taya ngwe wana mbiya? Sikweya namu na, ngwe na vataya've ima tima, etondje etokandi mbiya, eyendi na mako ene ngwe ke ove meni e tye tokaka inyave.

Nyo namu na ebe na pati, ngwe tego na mate adje et-yendo etoka dja mbiya'nyame. Nyo tego bo tyetye. Mu mbiya totye, totye, kwanga vakobetyemu, ava'saka basa, avatyetye na nyo e mbadi.

Ipaba dje pabamu e mbadi avakobetye sikweya, yo ndi voyo mu na sikweya na, mbiya'nyame ndi nyinana. Sikweya namu na: ɔe kobendi nyo e ra'gale? Nyo namu na, na bengudi sebwave iboko dje kobe ngwe nyo, tinandi na loko be na sebwave iboko ke ove etyeye erago ke inganyo, ke ngwe namu doliyetye rayi ene'bogo. Nava tego tayave ito etokandi, ovemeni vatotyetye inyave.

Nyo avate tataka mbiya'nyadu, avakudwaka. Ibutya dje butyetyemu, alongdje nga ke mbiva'nvadu mba djele'voko. Avaviya ipwaka sikweya na ito mu ndi enga mu mbiya. Sikweya namu na anga ngwe. Yo ndi vo nyo na ɔevondina abeve, etondje na uwe zia ve ndi le diya? mot'umbokwe abego evanana aye adjandjiyetye ugono me mura. Nyo avavoko namu na, e impanga dja'nyeve, le lukandi le paluwenetye, moto moto adiyetye adu'gali.

Wavate paluwenetye. Eviya teyi yo ndi ye nyo na sikweya mba kamenetye.

Na ngwe na viaka'rago, na ngwe na timbaka.

L'esquirol li va dir: «És que em sembla que t'hauries de bellugar, tal com he fet jo. També hi pots anar, tu, a buscar palmistes».

La serp, però, no es podia moure. De manera que l'esquirol va cedir i n'hi va donar: «Però demà hi hauràs d'anar tu, a buscar-ne».

L'endemà, la serp va haver de fer un gran esforç per aixecar-se i anar a cercar la fruita. Quan en va haver trobat, la va portar a l'arbre. L'esquirol, que també s'ho passava prou malament, li va preguntar: «No em podries pas dir on els has trobats, aquests palmistes?» Però la serp no li volia dir: «És que si t'ho dic, n'aniràs a buscar més; i un altre dia, quan torni a passar gana, ja no n'hi quedaran».

L'esquirol, doncs, va haver de rumiar una bona estona per decidir què havia de fer per menjar. Finalment, quan va veure que la serp dormia, li va agafar els palmistes i se'ls va cruspir.

La serp es va enfadar d'allò més: «Suposo que ara et faràs l'ingenu! Però aquí només hi som nosaltres dos, de manera que només pots haver estat tu, qui se m'ha menjat la teca! I, com que ets un lladre, ja no podem viure plegats mai més!»

I és per això que l'esquirol i la serp no poden estar mai en un mateix indret.

La serp i l'esquirol es barallen per menjar-se els palmistes: això és un fruit, de forma semblant a la castanya, que es treu de la palmera d'oli.

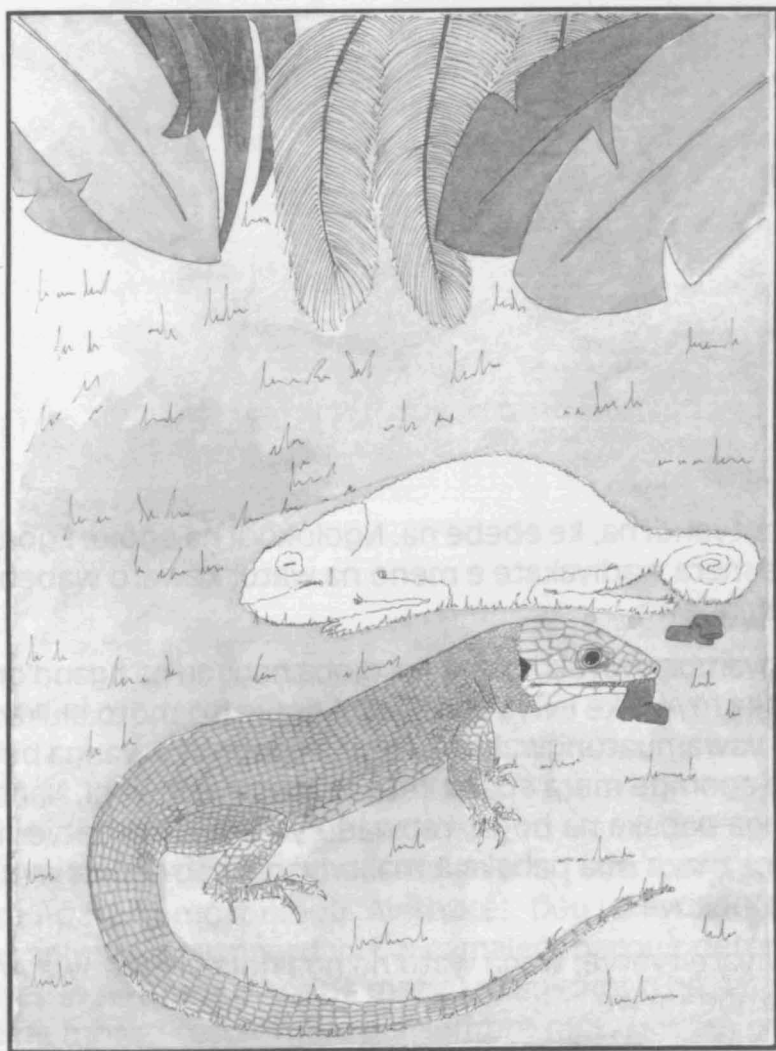
Pel que fa a buscar el menjar, entre els ndowe, tothom fa la seva aportació. També els nens s'han d'espavilar: ells també tenen els seus sistemes de pesca:

de vegades pesquen damunt de les roques amb una canya de pescar (ubwasa) que es fan amb les nerviacions de les fulles de palmera.

també es fabriquen cistelles de melongo i bambú (ngoda) per entrar llagostins, crancs, peixos petits... El resultat d'aquesta pesca el fiquen en cistelles més grosses (udiba).

Aquesta és una de les coses que criden l'atenció als europeus: els nens grans tenen cura dels petits, les nenes fan de mares, i les colles d'infants es busquen una part del menjar.

Tot i així, també tenen molt de temps per a jugar, sempre a jocs ben poc sofisticats: a la lluita lliure a la platja; a estirar corda (pulle); a enforçar amb uns pals punxeguts unes rodes que es fan amb una fruita especialment grossa, la fruita de pa...

EGOLO NA NGOLOKODI
el llangardaix i el camaleó

Ebetyendi na, ke ebebe na. Ngolokodi na egolo. Egombe mera wadiyakate e meno na wato, kewato wabebe yaleni ewa.

Anyambe avavoko na wa na: djoba negugu na ngand'ondaka inywe ke eviya sebwakani ngwe ito moto alukandi vawamuatongwaka djele mba tongwaka. Vanga betye egombe mera epaba kete na bandiye inweni. Nandi anga pabaka na bogo, rebwadu yo ndi enga betye na djokana, a nga pabaka e malityiyene, rebwadu eva go be nekova.

Wavate tyetye, wana wato na nga ndi eviya sebwa Anyambe ne'we.

Ngolokodi mundi nyama e betye etamwaka bovoliyetye, na tina iboto dja makogo ma betye namu. Ngolokodi avavoko na wato na ngwe na ngandi sebwaka na moto alukandi awa ke atongwaka; egolo mu na ngwe na nga sebwaka na moto awa ke mba tongwaka.

Nga'betye djoba dje bakama, Anyambe na wana, eme-

Ja feia temps que els homes vivien a la Terra, però encara no havia mort ningú. Aleshores, Déu va fer cridar dos animals, el llangardaix i el camaleó, perquè determinessin si l'home havia de morir i ressuscitar o bé si havia de morir i restar mort per sempre més. I els advertí: «Cadascú podrà donar l'opinió que li sembli ; però només faré cabal d'aquell qui arribi el primer».

Tothom sabia que el camaleó, en aquells temps, era l'animal més ràpid del món: perquè tenia un parell de sabates meravelloses que li permetien d'anar molt de pressa. De manera que el llangardaix va pensar: «Hauré de

ne yondi e vure ngwe inywe, egala eviya sebwakani ngwe ipikiliya'djanu.

Elu mera ngolokodi na egolo wavate nangaka e velika vevoko. Ngolokodi avapayaka makogo madu, avaviya likakamu e pepegu; avanangaka. Egolo tego bya.

Vasetye egolo, etomena ngolokodi ayayandi, mubotemeteye, etyendo a djinga dja makogo ma ngolokodi, avatye botakamu e boka, mu tego timbeni rope bya.

Bwe na mwako, egolo nda puletyena djoba dje dibwa, mubokudwaka, makogo bo dayaka, etyendo ndini. Mu pwa, pwa, pwa, poni voli voli, kwanga na e mboka Anyambe. Mu namu na eviya, muna e, naviya. Ngwe na vondi na mwa mota alukandi awaka mba tongwaka, Anyambe namu na no ka rebo ave. Mubotimbaka na e mbadi.

E puga adu, ngolokodi suy netoka dja makogo'madu, mba toko mu. Amutetyetye na djana na djana, kwanga vapabetyemu. Mu na Anyambe na naviya, rebo ame ndi na moto alukandi awa ke atongwaka. Anyambe namu na esebwandi rebo asa, ndi na votyendina, amapabaka na bogo, rebwadu ndi eme betye. Vokona umbokwe egolo eto me na: ove etamwandi bo voliyetye av'ibakave makogo, nga pabamu ebogo na've. Yo ndi eye na rebwadu ndi eme dolaka.

Ngolokodi bo timbaka.

Vabetye ngolokodi a timba ezie, wato waziepi wamuesembetyemu na, na tina ave yondi ema betye wato wawaka mba tongwaka. Yo ndiye na zie me ninana engandi'tubaka nave va nga betye veetamwaka. Eviya vara yondi betye ngolokodi a nyoko, amutamwaka bo monoko na djongo dja na zie eloko'tuba namu.

Na ngwe na viaka'rago, na ngwe na timbaka.

fer per manera de prendre-li les sabates. Aquesta és l'única solució per tal que jo arribi primer i sigui la meua opinió la que es consideri».

El dia abans de marxar, tots dos s'ajuntaren a la mateixa casa per tal de sortir plegats l'endemà. El camaleó es va treure les sabates i es va ficar al llit. El llangardaix, també. A mitja nit, el llangardaix es va despertar; va agafar les sabates màgiques i les va amagar a fora.

Al matí, quan es van despertar, el llangardaix va marxar de seguida. El camaleó, pobre, es va fer un fart de buscar inútilment les seves sabates.

El llangardaix, tan ben calçat, caminava amb molta rapidesa. I, és clar, va arribar el primer: «Jo crec que l'home hauria de morir i no ressuscitar mai», va manifestar. I Déu declarà: «Com que ets el primer que ha arribat, serà la teua paraula la que es tindrà en compte». I el llangardaix tornà a casa seva.

A poc a poc va anar arribant el camaleó: «La meua paraula és que l'home mori i ressusciti». Però Déu ja havia pres una determinació: «A bones hores aterres. No veus que el llangardaix ha arribat abans que tu?».

Els homes, però, no sabien res del robatori de les sabates. De manera que de seguida que el camaleó va tornar a la Terra, van començar a encalçar-lo: «És per la teua culpa que la gent es morirà definitivament. Però tu també petaràs: perquè la terra s'esfondrarà un dia quan la trepitgis».

L'amenaça del homes va atemorir el camaleó. I des de llavors, sempre més ha caminat molt a poc a poc: perquè li fa por que la terra no s'enfonsi.

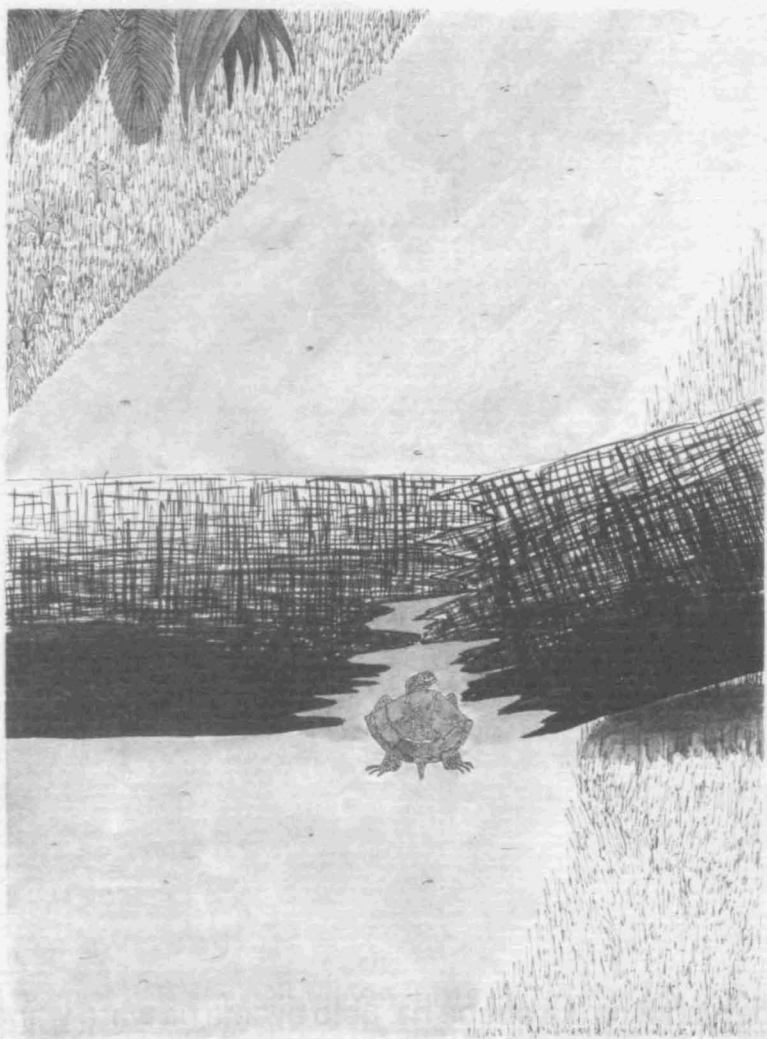
I, si us hi fixeu bé, quan el camaleó veu un home sembla que encara n'hi posi més, de cautela. Els ndowe, però, no ho creuen pas, que l'home mori per sempre més. Per a ells, quan algú es mor significa que la seva ànima l'ha deixat, s'ha separat del seu cos, i ha anat en un lloc superior des d'on vetllarà per la família. Perquè l'ànima, l'esperit, no està sotmès a les lleis de la natura; i actua amb una actitud intencionada.

Quan algú es mor, immediatament després de la cerimònia de l'enterrament es comenta la seva vida; també es fa el recompte dels deutes que el difunt hagi pogut deixar; i es rep ajuda de la família de la vídua.

Aleshores comença el dol (kwedi), que sol durar entre una o dues setmanes. Durant aquest temps, els familiars i amics es queden a casa del difunt, a ajudar. Els dos darrers dies del dol es diuen 'matukaa kwedi', i consisteixen en el següent:

Al vespre del primer dia del matukaa kwedi es fa la cerimònia anomenada itumbude, que consisteix en una sèrie de pregàries i de cants religiosos en els quals participa tot el poble.

L'endemà, darrer dia del dol, de bon matí tota la família es banya en el mar: es tracta d'un ritual de purificació, que vol simbolitzar que es deixa en el mar qualsevol mena de malefici. Actualment, és després d'aquesta cerimònia que es fa la missa de difunts. A la tarda, el dol s'acaba amb una dansa especial (mekuyo) que fan els homes. També és el moment de portar a terme una última reunió, en la qual es solventen tots els assumptes pendents: els amics i la família s'intercanvien regals, es paguen els deutes que hi havia, i es soluciona la situació de la vídua i dels fills que hi pugui haver.

BOLO NYAMA NA WATO
els animals i la gent

Ebetyendi na, ke ebebe na. Bolo nyama na wato wabet-yendi wadiyaka iboko ivoko, buseneni. Etondje nyama ew a, ke wato wadjakayo, ke ito moto awa ke wadjame mu.

Djob'ivoko nyama wawasaka esoka. Wana urreme to eye etondje nyama ewa ke edjowe, ke ito moto awa ke adjamwe?

Els homes i els animals vivien junts en un mateix poble. Cada vegada que es moria un animal, els homes se'l menjaven; i cada vegada que un home es moria, l'enterraven. Fins que els animals ho van voler ventilar: «Però, qui s'atrevirà a plantejar-ho als homes?» La tortuga es va presentar voluntària, però els altres animals no ho veien clar: «Quina tonteria! Tu, que sempre t'amagues dintre la closca, aniràs a parlamentar amb els homes?»

Wavavoko na e ramba ago, ¿randa me ty'ipwaka wato yo? Kudu avatevoko na ngwe. Wana kudu na, eto, ima eye e kokolo teyi ene ve, ke ove na, ovendi ema tye ipwaka yo. Yondi vo kudu na, ebe ne solo na ngaye moto, elukandini e longokoni rebo nye ma betye moto aku-duwetye. Na wana vate kamiyetye.

Kudu bo tyetye e mboka wato, avavoko na wana, ¿reme ndi eye vawanyama ke edjani yo, ke vawamoto ke adjamwe? Upolo a wato avatimbwanakamu na inywe eyendini nyama, tinamera yondi e djowe inywe edjyiwetyeni.

Kudu avatye sebwaka na nyama nye vokwe rebo e seb-wetye upolo a wato mu. Nyama nyevokwe bo linguwetye, wavavelenetye etotodu a'duka wato na nyama. Wato vaviya'baletye.

Pat'a nyama nye betye nye likana, nye vatilyenetye e'zityi. Wamudiyaka'rago, na rayi mba puletye bedja be luka wawadjaka; vaye na wabetyendi wamendjene na edja dja bedja be betye wato watayaka wa.

Djob'ivoko, kudu atye lenganaka na'zityi avatoyoko mbomo, kwanga apaba iboko dje betye mbomo adiyaka.

Vatimbetyemu avaviya sebwaka na wavokwe na, na toyondi nyamavoko e diyandi e zityi teyi. Vabetye iwe le diyaka na wato, yo ebebe; ebetyendi ediyaka ezityi. Wavavoko na kudu na, ¿nyama mera yo eyendi mbawe djane? Kudu amutepakwaka wa ene nga'ye mbomo. Wavate'kamiyetye. Wana kudu na ¿abe sebwe ve reme ndi e dja mu? Kudu na, na b'ipwemu.

Wavatesaka esoka na, walometye nyama na'gugu, egalana asebwetye wabedja be dja mu vaye mu ezityi.

La tortuga insistia: «No importa a quin lloc et trobes, ni la teva estatura: allò que compta són les paraules que dius». I tots l'acceptaren.

De manera que la tortuga s'adreçà a un home: «Per què quan es mor un de nosaltres us el mengeu, i si el qui es mor és un home l'aneu a enterrar?» L'home li va explicar: «Aquí ho tenim muntat d'aquesta manera: vosaltres els animals ens heu de fer servei i ens heu d'alimentar». Quan la tortuga explicà aquestes raons a la resta dels animals, tots es van indignar. Els animals provaren d'atacar els homes; i, en perdre la contesa, fugiren tots cap al bosc. Des d'aleshores, homes i animals viuen separats; i els homes han d'anar dintre del bosc per poder capturar els animals.

De bon començament, els animals no sabien com s'ho havien de fer, en el bosc, per poder menjar: perquè s'havien acostumat a menjar només allò que els homes els donaven. Un dia, quan la tortuga feia una passejada, va veure el niu d'una boa. La boa mai no havia viscut amb els homes, sempre s'havia estat en el bosc.

Els animals decidiren d'enviar un representant perquè demanés a la boa com s'ho havien de fer. Fou l'antílop. Quan ja arribava a casa de la boa, l'antílop es va entrebancar en un tronc que travessava el camí, va caure i va perdre els sentits. Quan es va refer, va arribar allà on era la boa i li va preguntar com s'ho havien de fer per viure al bosc. La boa contestà: «Per a mi és ben senzill: menjo fulles, bec aigua i dormo». L'antílop, tot repetint allò que la boa havia dit, es va tornar a entrebancar amb aquell mateix tronc; va perdre els sentits, i ja no recordava els consells de la boa. En arribar a casa, tots els animals es van posar molt contents, perquè es pensaven que els explicaria la manera de viure al bosc. Però l'antílop no va saber què dir, i va callar.

Vizieli avatetemetye, muna ngwe na tyendi. Mu etyendo, na'rea, avakobetye etotodu aele kweni. Avoye na asodandi, avakwaka ubondo e mud'umbukwe. Molo mo lele mu na ubondo. Mu bya kwanga vabetye vidjoni ve dola mu, avatyetye kwanga e mbada mbomo. Yo ndi voyo mu na mbomo na zove bende ndi be djave eva? Mbomo namu na ngwe nabego na bedja be vokwe kabo tenabendi na dja ikayi, na nya meba, na nanga. Vizieli bo timbaka, epaba me pabetyemu vabetye ele kweni, ebetame eloba, avoye na asodandi tego ubondo. Molo boleletye mu rope. Vadoletye vidjoni mu, avaviya lendjiyetye rebo e sebwetye mbomo mu.

Ipaba dje pabetye mu, nyama nye vokwe namu na, dja, mbomo avovedja. Vizieli vo, mba sebwaka rebo te rebo.

Wavasaka esoka rope, ngwepe namu atyendi. Avatetyetye, akobe ele mya'voko, vasodetyemu akwa, molo mo bombomu vidjoni. Apaba e mboka a mbomo, avasebwakamu rebo me avoko. Ngwepe tego bo timbaka a tye atye kalaka egala aloko lindjiye: mbomo mu na, adja ikayi, anya meba ananga. E soda me ele, ekwa me, bolendjiyetye rebo ebetyemu atye atye sebwaka. Ipaba dje pabetyemu mba rebo te rebo.

Bolo nyama nye ziepi bo tyetye e mboka mbomo, mba nyama e betye ezimbuwetye rebo e sebwetye mbomo wa, kwanga roo.

Nyama nye mu dembetye na rayi, kudu eto me na, mu na, ngwe na tyendi. Wanamu na, pale nyama nyame nye viya mba rebo, etye kumbwenetye na ve. Mokoko me moye indemeni e reya, eva yole yo inoko. Kudu na ebe na pati, ngwe na tele adje.

Aleshores hi enviaren la marmota. També va ensopegar amb aquell tronc i es va desmaiar; però finalment arribà fins allà on era la boa, que li repetí: «Menjo fulles, bec aigua i dormo». En tornar a casa, la marmota es va tornar a entrebancar amb el tronc i ho va oblidar tot. Li preguntaren: «Com s'ho fa, la boa?» La marmota fitava els seus companys amb els ulls ben oberts; però no deia ni fava.

Hi van enviar molts d'altres animals. Tots tornaven sense saber què havien d'explicar. Cada vegada, la tortuga es presentava voluntària per anar-hi; i els altres no ho volien: «Que no veus que hi ha un tronc travessat al bell mig del camí? Com t'ho faries, per passar-lo?» Però quan ja hi van haver anat tots els animals, fins i tot el lleó, i van veure que ningú no recordava res, li van deixar anar. De tota manera no hi confiaven gens: perquè si els més bons ja hi havien anat i n'havien tornat amb les mans buides, encara més la tortuga.

La tortuga també es va entrebancar amb aquell tronc, i també va perdre els sentits. En recuperar-se es va adonar que era per això que tots els animals havien oblidat els consells rebuts. La boa ja n'estava una mica farta: «Això sembla la cançó de l'enfadós: menjo fulles, bec aigua i dormo».

La tortuga va desfer el camí, fins que va tornar a trobar el tronc. Aleshores va començar a excavar un forat, i el va passar per sota.

Kudu etyendo, avakobetye ele mera, abeta, avoye na asodandi tego avakwaka; atoye nga vidjoni mu e migo. Vabetye vidjoni ve dola muna, e napulendi nandi na ubondo me mu yo ndi mo panga wavokwe walendjiyet-ye rebo e sebwa mbomo.

Mu bo pabaka na e mboka a mbomo. Mu namu na ben-de ndi be djave. Mbomo namu na: ¿emuto inganakani ngwe ene reme? na tondi mwe zie nda viya na ndaga me a'voko. Ngwe na mundi ene vembo ndi v'imba ngwe na: na dja ikayi, na nya meba na nanga. Kudu tego etyendo, atye atye sebwaka: Mbomo muna, na dja ikayi, na nya meba na nanga, mbomo muna, na dja ikayi, na nya meba na nanga.

Vapabetyemu vaye ele, muna na va'beta tinandi vamak-waka ngwe na loko'lendjiye ene wavokwe. Ipondi ivo-ko dje betyendi 'vara mu tego bo pudungenetye na te-ye, avaviya kudwanaka na e ilo ivokwe. Mu we, na vabetye wavokwe. Wanamu na dja. Muna djele ngwe meni na te na pikiliyate rebo voko na, na dja ikayi, na nya meba na nanga. Nyama nye zie membila na zityi itoka dja makayi, wamudjaka, botyetye na'diba wamunyaka meba kwanga mabumu wa ti.

Kwanga nga betye wawonye idja dja makayi, nyama nye tubwe nyo na nyo nye lukandi nye djaka nyetiki ke nyetiki nye djaka makayi. Eviya vara yondi edja nyama nye tubwe nye djaka nye tiki, ke nye tiki nye djaka makayi.

Na ngwe na viaka'rago, na ngwe na timbaka.

Els animals ja estaven mig morts de fam quan va arribar la tortuga: «Recordes el que la boa t'ha dit?» Els va respondre: «No ho recordo pas. Però pel camí he anat barrinant un cosa: perquè no provem de menjar fulles, beure aigua i dormir?» Tots els animals sortiren corrent: menjaren fulles, begueren aigua i reposaren tranquil.lament.

L'endemà, la tortuga els ho explicà tot, i els sermonejà: «Per què vosaltres, tan grossos com sou i tan bons com us veieu, quan us passa una cosa en un lloc hi torneu a caure?»

Des de llavors, els animals menjaren fulles. Fins que uns quants s'hi van rebel.lar: «Nosaltres, els animals grossos, hem de ser els amos dels petits; i els petits heu de ser els senyors de les fulles». Va ser quan els animals grossos es van fer carnívors.

I és per tot això que els animals viuen en el bosc; que els grossos es mengen els petits; i que els petits es mengen les fulles.

Els animals, doncs, que vivien conjuntament amb els homes, fugen cap al bosc. I han d'aprendre a espavilar-se, perquè no el coneixen.

La selva equatorial humida és un dels ecosistemes més productius de tot el planeta: a partir de matèria mineral i de gasos, produeix matèria orgànica (biomassa) que és una font d'alimentació i energia dels herbívors, els quals la passen als carnívors. Hi ha unes cadenes alimentícies molt complexes, que en part el conte mira de justificar.

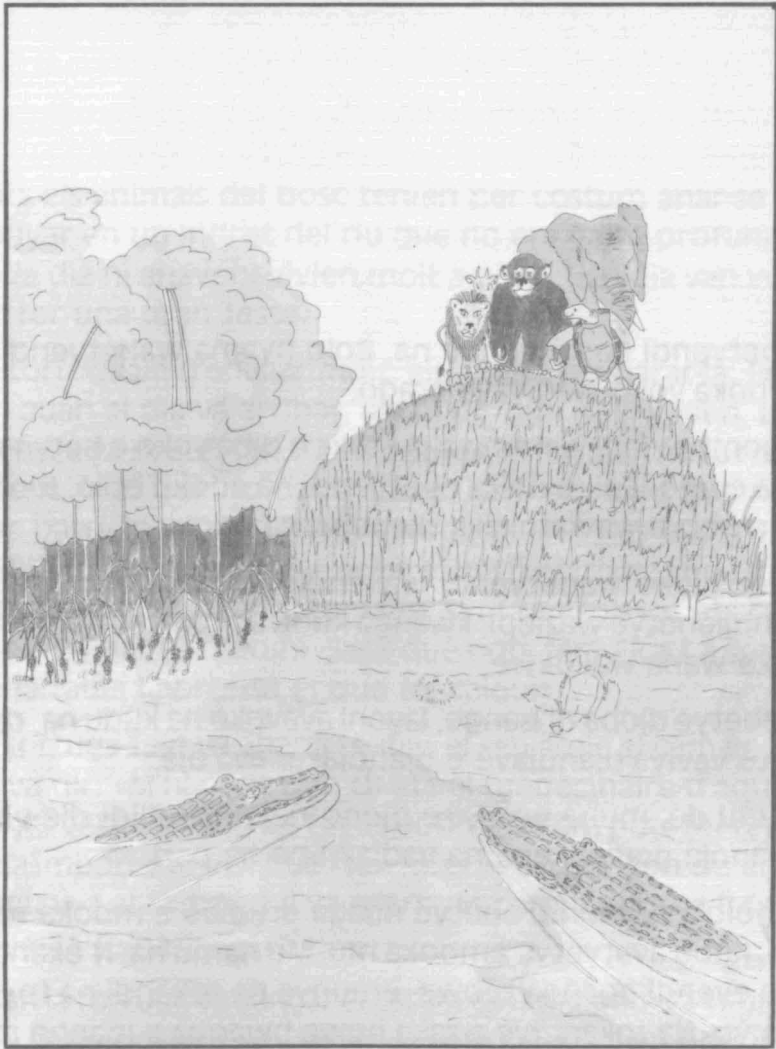
La selva equatorial, a més a més, té d'altres característiques: la gran diversitat d'espècies animals i vegetals, fins al punt que en una sola hectàrea hi pot haver més espècies d'arbres que en tota Europa. I també una estructura molt complexa, amb diverses estratificacions —cadascuna amb unes característiques ben concretes— que s'aixeca fins a un cinquantena de metres d'altura.

Una selva que avui es veu amenaçada pel comerç d'animals, l'explotació forestal i la caça incontrolada. I on, a més a més, es comença a donar una explotació agrícola intensiva.

A les vores dels rius, i sobretot en els estuaris, s'hi formen els manglars: amb una fauna especialíssima, el més espectacular són les grans adaptacions morfològiques en aquest medi de les espècies vegetals que els conformen: arrels aèries, i d'altres.

Tot plegat és conseqüència d'unes condicions molt concretes: una humitat superior al 80% durant tot l'any, una temperatura mitjana de 25°C, i unes oscil·lacions climàtiques petites.

Podeu obtenir més informació en un llibret editat pel Ministeri d'Afers Exteriors espanyol (Javier Castroviejo, Javier Juste y Ramón Castelo, «Investigación y Conservación de la Naturaleza en Guinea Ecuatorial», Madrid, 1986).

VIKANO VIA BOLO NYAMA
un conte amb molts animals

Ebetyendi na ke ebebe na. Bolo nyama wabetyendi e mboka'voko wadiyaka erago.

Egombe'ziepi watamwaka etuka e diba'voko e betye na wa erago. Ediba mera ebetyendi na edoku'bolo. Iboko dje betye wawatukaka djebebe na edoku.

Djob'ivoko wabetyendi wakendjetye isango; wamudjandjienetye waziepi, kwanga kudu abetyetego adjandjaka wana wakokwe.

Vabetye djoba dj'isango, layoni avavoko na kudu na; djelete vaviya'djandjave e djandjaka, eva'dja.

Kudu de, muna wam, ze djongo dje'djandjidi dje viya djandja ngwe, kena na vадja? Ebe na pati.

Ngolokodi mudi abetye ngaga etubwe e mboka mera. Kudu avatyetye emboka mu. Mu namu na; N'okandi na eyendi nganga'tubwe, emunya na tokandi na toyo-ko yo. Na tokandive e saka ngwe bwanga e idango me dje dang'iwe meba egala na dje voyetye.

Ngolokodi avatayaka mu itodo ivoko. Kudu avatyetye na djo, avaveletyedjo e idango'teyi, dje vaviya nyaka meba ma ziepi, ma likanaka wana meba matikime. Itodo me djira dje betyendi dje lapaka etomba'voko, moto te moto mbo'kaka yo.

Tots els animals del bosc tenien per costum anar-se a banyar en un indret del riu que no era gaire profund. Cada dia hi anaven. Vivien molt a prop. I un dia van voler fer una gran festa.

La tortuga va treballar molt, ajudant a preparar-la. Però, quan el dia va arribar, li van dir que no li volien. La tortuga va protestar: «Com pot ser, això? M'hi he fet de valent, més que no pas d'altres. I ara em dieu que no puc participar-hi?» L'elefant replicà: «No has pas d'esvalotar tant, que encara et faré una trepitjada i no se'n sabrà mai més res, de tu. Mira: si ni tan sols no ets capaç de pujar a la cadira. Saps què pots fer? Fica't a sota de la taula i aprofita el que en caigui».

La tortuga se'n va anar a trobar el seu amic el camaleó, i li va dir: «M'han dit que tu ets el medecinaire d'aquí. Doncs vejam si amb les teves potingues em pots fer una cosa important: vull que facis assecar el pou d'on traiem l'aigua». I el camaleó li va oferir un cargol perquè li fes aquesta feina.

Quan la tortuga va llençar el cargol dins del pou, va veure que començava a empassar-se tota l'aigua. I en poqueta estona el pou va quedar ben sec, només amb una miqueta d'aigua al fons. Llavors, la tortuga va tornar allà on els altres animals estaven celebrant la festa, i va sentir que un d'ells deia: «Ara que ja tenim el menjar a taula, ens cal portar-hi l'aigua. No podem pas començar a menjar, sense aigua...»

Nga'betye bedja be viya'temwe e tagudu, layoni avavoko na, le bengudi yale'dja meba mba betye.

Vizielu muna, a, betyeni ngwe kwe, na mepadi me imiame me tiki mi naye ngudi tamwaka ene ekabala, ene motowa, rebo be vara. Nga betyemu etyendo na kwe, namu na pabaka ne'dango.

Avaingaka mokodi, avatingakayo naekwe ne mu avavugakayo e idango eteyi. Vabetye mu a mu'dulaka kwe, otye ke itodo me djira dje lapaka na: Tyineke, enyongo, enyongo enyongo.

Vizielu umbila ta, ta, ta, ta na e mbadi. Wanamu na dja, meba mayive. Mu na wana wamu, ima eyendi ona a mazizi. Wanamu na zewana edjowa? Mu na wana, na sebwandi poni poni. Layoni namu na ro'voko ebendi e lon-diye kwe, ke evoye na e batendiyo e molo, vaye na mepadi'miave meye metiki, me loko'buka e vaviya likaka kwe, ndi ne djenendive e ro meni.

Ngwepe mu na natyendi. Mu ta, ta, ta, ta nee dango. Avoye na adangandi meba otye: tyineke enyongo, enyongo enyongo. Mu umbila, kwe bo likaka, etyendo na e mbadi. Vabene itodo me djira dje lapa kwe meba ma londa, ke vabene nyama e tila ke itodo dje nya meba rope.

Ngwepe bo sebwaka rebo me avoko e sebwetye vizielu.

Kuya mu na ngwe natyendi. Vaye ngwe na mabo na mako ene mwa moto, ngwe ndi na ma viaka na meba. Etye me e tyetye mu djongome. Mu na etomba me e lapa ima mera, na go'kaka yo ni voko. Nyama nye zie nye tyeye djongo me, kwanga layoni, mba moto aramba aya avetye na meba.

L'antílop s'hi va oferir: «Ja hi aniré jo, que tinc unes potes tan fines que sóc capaç d'anar tan de pressa com el vent». Li van donar una galleda i va arrencar a córrer cap al pou.

Quan l'antílop ja pujava la galleda amb una corda, el cargol va començar a parlar en un llenguatge que ningú no entenia: «Tyineke, enyongo, enyongo, enyongo...» L'antílop es va espantar molt i es va escapar rabent cap al lloc de la festa. El lleó se li va encarar: «No veus que ja tinc gana? On és l'aigua que havies de portar?» L'antílop no es va saber explicar: «Senyors, el que hi ha allà en el pou... no ho sabria pas explicar. Aneu-hi vosaltres mateixos, a veure-ho». Li digueren: «Vinga, home, sempre ens has de venir amb històries! Segur que has omplert la galleda i que, en veure que et pesava tant, t'ha fet por de no trencar-te les potetes; i ara véns a explicar-nos quatre mentides».

De manera que hi va anar la marmota. Va agafar l'aigua i, just quan atrapava la galleda amb la mà, el cargol hi va tornar: «Tyineke, enyongo, enyongo, enyongo...» I la marmota també es va escapar corrents cap al lloc de la festa: «Senyors, allà hi ha una cosa que parla una llengua que no havia sentit mai».

Però la marmota encara no ho va poder explicar tot: perquè resulta que, amb les presses, no s'havia adonat de tot el que feia el cargol: quan parlava, anava traient tota l'aigua; i el pou es tornava a omplir. I quan l'animal s'escapava, se la tornava a empassar.

«Ja hi aniré jo, que tinc mans i cames igual que una persona.» Ara era el mono, qui s'hi oferia. I, efectivament, es va dirigir al pou, hi va llençar la galleda, va estirar la corda, i... «Tyineke, enyongo, enyongo, enyongo...» I vinga les corredisses.

Kudu na, bepatye likakani ngwe na tyetye djelete nyan-
ga eye ngwe na va'dja.

Roku namu na: ¿epuletena naye ngudi tusietyeve etond-
je na tisave na eko ame?

Kudu na e e wamue, wanamu na tyeyele le toyetye
ebanga me ave'ra.

Kudu botyetye. Vapabetyemu enga itodo djadu, avele-
djo e pokiti, adanga meba ne mu atyeye namu kwanga
vabetye wavokwe.

Bolo nyama wavatayakamu biakwa bebolo.

Yo ndi voyo layoni namu na: djelete nga eviyave na me-
ba, eva dja, diyaka e zie'vara, bedja bema betye be kwa-
ka kete emu djaka bio.

Kudu tego bo kudwaka. Avatye pudwaka zie pudwue
pudwe kwanga na e ibumuku dja tagulu avalikaka ito-
do idjadu e ibumuku dja tagulu avakudwaka e boka.

Kwe tego itodo dje mu kalaka: tyineke enyongo, enyon-
go, enyongo, mbadi eva londaka ti na meba. Bolo nya-
ma na djoka dja molapo me mura wazie vayi, membila.
Kudu avatye djaka bedja be lityetye wabiezie. Nga'bet-
ye nyama nye tiliene na nguda meba na djongo, itodo
djeva minaka meba me mara maziepi.

Vabetye bolo nyama eviame, wakobetye kudu aviya dja
bedja biezipi. Wavabomboko kudu, wanamu na vaye na
evinyandi'dja bedja'biago bezie, iwe le djandive.

Kudu na ebe rebo ame, motoba me mura yo ndi mobe
molapa. Wanamu na: ¿ove epulendi na moyendi moto-
ba na reme? Muna n'otyetyendi yo mo lapaka djoba ivo-
ko, kwanga na tila. Wanamu na djele esate dja leyi na
ve na edja.

Hi van passar tots els animals petits, amb el mateix resultat. Aleshores, el goril·la es va posar dret i va dir: «Ja n'estic fart, de tanta tonteria! Hi aniré jo. No hi ha cap veu que m'espanti». Però va fer el mateix. I també l'elefant, que fou el darrer. Tots els animals hi van passar i cap no va poder tornar amb l'aigua.

Havia arribat el moment de la tortuga: «Jo hi aniré, encara que no sóc a la festa, a canvi de menjar». I tots li cridaren: «Au, vinga, vejам si n'ets capaç!» Va anar al pou, va agafar el cargol, se'l va ficar a la butxaca, i va tornar amb la galleda plena d'aigua al damunt de la closca. Tothom la victorejava. El lleó, però, va dir: «Malgrat totes les lloances, no t'hi volem. Vés-te'n fora d'aquí!».

De fora estant, la tortuga va anar excavant la terra fins que va sortir a sota de la taula on menjaven tots els altres animals, que no s'adonaven de res. Hi va deixar el cargol, que s'havia tornat a empassar tota l'aigua del pou, i el cargol va cridar: «Tyineke, enyongo, enyongo, enyongo...!» i va abocar tota l'aigua que portava a l'estómac. Tots els animals, van fugir corrents: l'aigua els encalçava, es ficaven allà on no volien anar, s'entaforaven en els llocs pitjors.

La tortuga va començar a menjar tranquil·lament. Els animals s'hi anaren acostant, només una miqueta perquè encara hi havia molta aigua. Quan la tortuga s'ho va haver acabat tot, el cargol va marxar.

Els animals es recobraven: «Vaja, sí que ets valenta! Però ara se't menjarem a tu, que t'has cruspit la nostra teca». I la tortuga: «Potser sí, que se'm menjareu. Però penseu que jo, almenys, sempre us he parlat en un llenguatge que tots sabem; i ens podríem haver entès. Allò que deia aquell cargol, ni tan sols us ho sabia repetir.» Se n'estranyaren: «Com ho pots saber, que és un cargol?»

Kudu avavoko na layoni na roku na, nabe puletye na eyendini fulu nga. Etondje etokandini ngwe edja dodo, elukandini e vugakani ngwe e diba, egala na nyoloame eziepi e bobetye; etondje edjani ngwe etyatya va e ma kobetyeni ngwe kabo bevezie na bevezie bebonga. Yo ndi eye na tyetyeni na ngwe e mokodi me moye ona, ediba ezie adu, ero ndi eye na edoku.

Wana e, poni poni, le tyetyeni na'ro.

Ndjiya na, nabapetye kudu, atamwetye a loko dembe. Na wana tyetye kwanga na e mokodi'loba. Valongo wa e diba nga ke mendongo'miaya me tonoko ediba teyi. Yo ndi ipwa kudu na: ¿E toyondini ngwe ediba? Wana e. Yo ndi vo kudu avoko na, etondje e djani ngwe e diba'vara, na mendi betye ivongo ne vongo, na modju, nyolo ezie ebobo na'bobo.

Ediba mera ebetyendi na ngando nye bolo. Yo ndi vo layoni na, ngwe ndi na luka na yaletye na bogo. Avate sugumaka; Walondje nga, ediba eziepi kabo matyiya na matyiya, onge ngando wadjandi layoni. Kudu poni na, etoteni matyiya, layoni alenandi ngwe ebo, nga emu djaka mu yo ero.

Nyama nye vokwe nye vure, layoni mba kudwanaka. Yo ndi'vo kudu na, evuretyeni mu, etondje unwe mba tyetyeni, evago kobeni ima tima, amendi ziaka kudu eziepi.

Bolo nyama wamu'gunganaka isoda dja ediba teyi. Waziepi wava'viya widjenetye. Nga betye ngolokodi na, mutego asodandi, yo ndi voyo kudu namu na eyito fulu, wara wavago eviya djele umboko. Ngando nye viandi dja wa.

Kudu na ngolokodi wavatetimbaka e mboka, na wana likanaka diya.

Na ngwe na viaka'ro, na ngwe na timbaka.

I ella respongué: «Suposo que ho és, perquè alguna vegada n'havia sentit i també me n'havia espantat».

«De tota manera se t'haurem de menjar, perquè ets l'única cosa que ens queda». De manera que els animals agafaren la tortuga per matar-la. Ella, encara, s'adreçà al lleó: «No m'hagués imaginat mai que fossis tan ruc! Si voleu trobar-me més bona, no se m'heu pas de menjar aquí mateix: quan sóc en un poble, tota jo em torno tan dura com un os. El que cal que feu és portar-me al costat del riu, perquè allà em torno ben tova de tot arreu, fins de la closca».

S'ho van ben creure. Quan van arribar a la part més fonda del riu, la tortuga es va acostar a la vora i es va emmirallar en l'aigua: «Ho veieu, que sóc dintre del riu? De fet, aquesta és la tortuga de veritat, la més tendre, la més saborosa. És la millor menja que mai no haureu tastat: una tortuga de closca tova».

El lleó estava molt content: es mirava les urpes, es llepava les dents, i pensava que es faria un fart de mastegar. La tortuga els apressava: «Per què esteu perdent tanta estona? Veniu un per un a buscar el sopar, veniu a buscar-me!»

Quan els animals volgueren saltar, el lleó va alçar la veu: «Que ningú no ho provi! Jo seré qui estrenarà la taula!» I es va llançar de cap al riu. Els cocodrils el devoraren en un instant, i tot el riu va quedar ple de sang. La tortuga continuava: «Mireu, nois! El lleó m'ha arrencat una pota, i tot és ple de sang! Afanyeu-vos-hi, perquè em sembla que no us cridarà pas. Si perdeu el temps, se'm menjarà sencera ell tot sol!» Tots els animals es van llançar al riu, i tots hi van morir.

El camaleó també hi volia saltar. Però la tortuga el va advertir: «No siguis ruc, home. Tornem cap a casa». I, des de llavors, visqueren feliços i foren sempre bons amics.

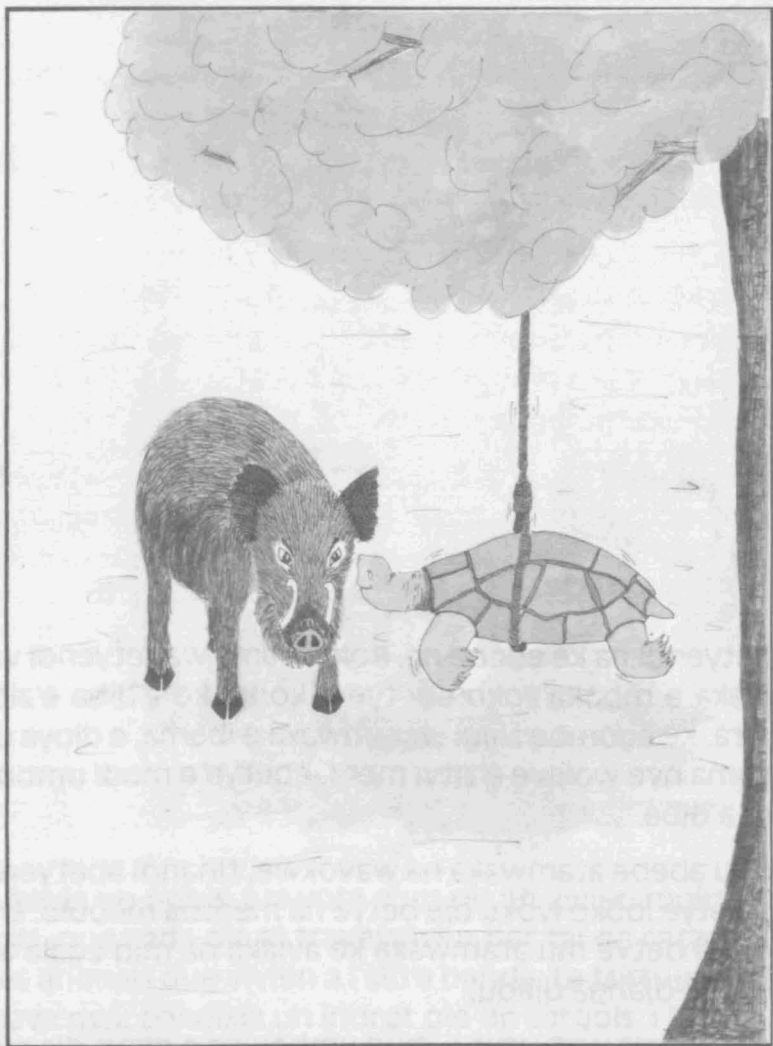

Potser podríem remarcar, aquí, la manera com es defensa la tortuga: «jo, almenys, us he parlat en un llenguatge que tots sabem; i ens podríem haver entès». Igualment, la manera d'atemorir els altres animals és a través d'un llenguatge desconegut: «Tyineke, enyongo, enyongo...». La llengua, doncs, fa que els grups humans es reconguin, s'identifiquin i es cohesionin. Els animals no reconeixen el cargol, perquè no l'entenen.

Els ndowe parlen una llengua de la família bantu, predominant en una gran part de l'Àfrica negra. Les llengües bantu no fan mai distinció entre el masculí i el femení, però també podem assenyalar-ne d'altres característiques:

- són llengües tonals: o sigui que un mateix morfema, pronunciat en un to més baix o més alt, canvia de significat.
- amb una derivació verbal molt complexa.
- amb la presència de nombroses classes nominals: és a dir, grups de noms que guarden una relació entre ells i que fan el plural de manera diferent.
- i amb la presència d'ideòfons: sons que, ells tot sols, representen una idea.

Dintre de Guinea Equatorial, la llengua dominant és el fang, una altra llengua bantu. El ndowe, doncs, és una llengua minoritària. De tota manera, al país no estan reconegudes les llengües nacionals; i l'única llengua oficial és l'espanyol. La situació és idèntica en tots els altres països de l'Àfrica Central, que —en canvi— tenen com a llengua oficial el francès.

KUDU NA ROO
el tigre i la tortuga

Ebetyendi na ke ebebe na. Bolo nyama wabetyendi wadiyaka e mboka'voko ebetye e kongoko a'diba e'zityi mera. Ke egombe'ziepi watamwaka e ibema, e djoya dja nyama nye wokwe e'zityi mera, ebetye e mudi umbokwe a'diba.

Kudu abebe atamwaka na wavokwe, tinandi abetyendi apuletye iboko ivoko dje betye na metoba mebolo. Erago ndi betye mu atamwaka ke aviaka na mio egala adjaka na djanga'djadu.

Bolo nyama watyetye e mud umbokwe e djoya dja nyama nyevokwe nye betye wawadjaka.

Vabetye kudu mbago duwaka metoba, amumbago tyetye, amudjaka me betye mu aviya azie.

Nyama nye vokwe tego nye betyendi nye muviaka mba ima tima, na ngudi nyama nye bego duwamaka e vavu-

Hi havia un poble a la vora d'un riu. Hi vivien molts animals, que cada dia el travessaven per tal de caçar d'altres animals que vivien a l'altra banda. La tortuga no hi anava mai: coneixia un indret ple de cargols, i hi anava a buscar-ne per alimentar-se.

Els cargols es van acabar, i la tortuga no sabia què fer. Els altres animals també tenien dificultats: perquè cada vegada hi havia menys animals a l'altra banda; i, a més a més, hi va aparèixer un senglar molt gros que no deixava que ningú s'hi acostés.

ve. Rebo'vokwe tego na, ngoya etubwe, ebetyendi e vi-tenetye na waegala na walambetyego nyama, ke mumeni adjaka nye betye nye likanaka.

Ngoya mera ebetyendi ngoya a'zityi, magonga ma kudwenetye yo e boka; esaka mazizi na ngudi'bolo.

Djob'ivokwe kudu mu namu tego atyendi ero, avaviya tyetye, avoyaka nyama nye ba, avadjaka nyo na djanga'djadu.

Vizielu atyeye tego, aduwa, ne muatimba. Vabetye ngoya mera esapwa ilingwa, nyama nyemu mbago tamwaka erago. Kabo te roo mumeni ndi abetye atyetye erago, na tina na ayendi na evemba ebolo.

Vaye na abetyendi aviaka na nyama nye bolo, amudjidjetye mboka eziepi. Kabo vizielu na tina na vizielu abetyendi na upesa a mwado, enyeye wana wado wamboka mera waziepi. Ke roo abetyendi atokaka mwada vizielu. Na tina mera yo ndi ebetye mu mba tayaka vizielu nyama.

Kwanga vabetye vizielu atoyo na, avaviya'tyetye e zityi, avayaka nyama nye baye. Ibutya de betyetyemu abutyaka avakobenetye na roo. Roo avapwatakamu nyama evoko.

Vapabetye vizielu e mboka avasebwaka nyama nyevokwe ima e djandjiye roo namu e reya. Wavokwe wavaviya lingwenetye.

Roo na ilingwa avayaka viziele, avavoko na abayandi nwada lityetye vizielu.

Yo ndi voyo mwado na, na vabaya've, na banandi na kudu. Roo amutego'vinetye kudu na rebo a mwado.

A vondaka kudu na oka e zityi isa dja lilambo. Kudu na eyendi ne nde, ngwe tego na tyendi, nabe na ima djaka.

El tigre no s'hi va resignar; i de la seva expedició va tornar carregat amb tot d'animals. Com que els altres gairebé no en caçaven, tots li van anar a demanar menjar; de manera que va començar a ser com el cap del poblat.

La tortuga va pensar: «Hauré d'anar a caçar animals, també, perquè els cargols s'han acabat». El tigre la va advertir «Si vols, hi anirem plegats. Però és difícil que cacis res, perquè hi ha un senglar que no vol que ningú s'hi acosti». Efectivament, quan el senglar va veure la tortuga la volia matar. Però la tortuga es va amagar dintre de la closca i el senglar no li va poder fer res. La tortuga, doncs, va poder tornar a casa; però sense haver caçat res.

Mentrestant, el tigre no volia donar res de menjar a l'antílop: perquè resulta que l'antílop tenia la dona més bonica de tot el poble; i el tigre la volia. Un dia, l'antílop va poder caçar dues peces; va trobar el tigre, que n'hi va prendre una. L'antílop se'n queixà davant de tothom, i el tigre va matar-lo. Després volia quedar-se-li la dona, però ella només va acceptar la tortuga. El tigre, doncs, va començar a odiar la tortuga; i volia matar-la, tal com havia fet amb l'antílop.

Un dia, el tigre va convidar la tortuga a caçar a l'altra banda del riu, com abans. Hi van anar. El tigre parava trampes per una banda, i la tortuga per l'altra. La trampa que parava la tortuga consistia en una corda lligada a la branca d'un arbre; hi va fer un nus escorredor i amb una branqueta petita va lligar-s'hi ella mateixa i va deixar anar els braços: de manera que es movia en l'aire com un gronxador.

Epaba me paba wa e zityi, moto moto avatyetye imadu mani. Roo atye e mud'umboko, kudu e umbokwe. Roo apepenendi na isa dja lilambo mba duwaka ima tima. Kudu asa ivolongo ivoko na mokodi, avapatetyedjo e pasi a ele evoko e betye ebuka; avaveletye djo e ibolu djadu ke amu'vombwaka ene vinyoni.

Elongo me nga ke vizieli adolaka, atoye nga ke kudu avombwaka. Yo ndi voyo mu na: inde ndi e toyo ngwe na toyoko, e kudu, ¿esandi inde, evombwaka ene vinyoni dja?

Kudu namu na, ebetye epuletye mbia e duwa ngwe'va, beema bia sa be toyo ngwe na toyoko. Ima evokwe asa ebego e'meno meni, poni nyanga'toyove linyoni le vetye yo ndi etove ngwe evanana, ibele kula.

Vizieli namu na, ¿ngwe tego na yete na velemetye? Kudu na e, payakangwe kete ove eveleme. Kudu avele mu, avaezirakamu. Evombwa me, mokodi mobe ndje latye vizieli e tyingo mu mwamoko: o, o, o, kudu, soso, payakangwe, na yolego eveguma.

Kudu mu ukwala ibolu; avaviya oyaka mu. Amusaka djongo me ma nyama nyeziepi, ma likanaka kabo ngoya na roo.

Ngoya alondje kudu avombwaka ene ivombwe. Mu namu na: reme ndi'save era, kudu.

Kudu namu na: ima'vokwe ebego ibele ene nga toyove ngwe eva, na yendi poni ene nga e veve linyoni, ebe mbia e toyo ngwe'va.

Ngoya namu na: ¿ebe ngudi'lika ngwe na velemetye? Kudu namu na, na yete ngudi lika ve, ke ngwe na'nyondi e loko sa isedi me dje bene've esaka mba go'tokaka'li-

Va arribar un antílop i es va quedar parat: «Vaja, aquesta sí que és bona: una tortuga que vola!» La tortuga contestà: «Amic, pensa que això és el més bonic que he fet en tota la vida. Estic fent el mateix que fan els ocells en el cel, i creu-me que no hi ha res de millor». El pobre antílop en va agafar ganes, i la tortuga no s'hi va pas negar: «És ben senzill: treu-me d'aquí i fica-t'hi tu». L'antílop ho va fer, i de seguida es va adonar que s'escanyava: «Si et plau, treu-me d'aquí! que m'ofego! que ja no m'empasso la saliva!» Quan va ser mort, la tortuga el va amagar.

Hi van passar molts d'altres animals. I la tortuga els anava matant de la mateixa manera. Ja en tenia un bon pilot. Fins que s'hi va acostar el terrible senglar: «Hola, senglar!» Aquest va quedar ben sorprès: «No pot ser. Et pots enlairar tota sola?» La tortuga assentí: «Faig el mateix que fan els ocells. No haver de tocar de peus a terra és el més còmode i el més bonic que hi ha.» El senglar estava mort d'enveja: «Si et plau, home, que jo també vull provar-ho». La tortuga feia veure que no n'estava convençuda: «En tot cas, només una miqueta: que jo t'ajudaré i després no vull que t'hi quedis».

Com que el senglar hi va estar d'acord, es posaren a la feina: ell l'ajudà a baixar, i després es va lligar la corda al coll. La tortuga va començar a estrènyer, i el senglar es va posar a cridar. Llavors la tortuga va anar a buscar el matxet, i cada vegada que el senglar badava boca mirava de matar-lo; però no hi havia manera. El senglar li deia: «Vinga, deixa-ho, que no hi tens traça!».

La tortuga, amb el seu matxet, va anar a cercar un matoll d'espines. Amb allò va ferir el senglar als ulls, de manera que ja no s'hi veia. Després li va clavar un bon colp de matxet al clatell, i el va matar.

ka. Ngoya namu na nyawe. Kudu namu na ke mba dingaka, eziya ke etaya ngwe ima ame.

Avele ngoya, ezira me ngoya nga, amuamaka na, kudu avendjietyemu, ayole go iveguma, awandi. Kudu na waka. Kudu bo ingaka ukwala na akokandi mu, ngoya bodibwaka modumbu bwe, aleviyetye magonga mi madu ma tubwe mara. Kudu na, jebwe!, etondi na eyendi na ngudi'bale ngwe ipikiliya.

Kudu bo viaka na mokodi umboko ti namayo. Muyo mu boma na e mondongo, tego migo ma ngoya mazie mo tubani. Kudu engaka ukwala boma e ibolu dja ngoya na nyolo ezie. Ngoya vio. Kudu amuibotya dja nyama nya mo wani kota.

Vavetye roo, mu na kudu na indendi a mazizi eninana, zeviandi oya djongo dja nyama me nyinana dja?

Kudu namu na, ito etokandi djikwa isa dja lilambo ke ipwaka ngwe. Etotye na eyendi ngudi oya ngwe ene nga betyeve oyaka vizieli; ebe ngudi yole. Ove onyendi djo-ya dja ngoya meni, ke ngwe noyayo, eminandina, nayete ngud'oyave.

Kudu avabapetye nyama'nyadu, wava'tyetye na'mboka. Aviya vinye wato wabetye mba bedja.

Roo amulambaka kudu egala oyakamu. Kudu avakendjetye vilambo vevoko e metyee mia kityini adu. Roo, avapatamaka e vilambo me vira vabetye mu atye lambetye kudu. Avaviya'waka. Bolo nyama wavaviya'djaka roo.

Na ngwe na viaka'ro, na ngwe na timbaka.

El tigre, quan s'hi va acostar, no s'ho podia creure. La tortuga el va advertir: «Ja veus que en sé prou, de parar trampes. Sé que vols matar-me, tal com vas fer amb l'antílop. Però vés amb compte: ja veus que jo he pogut matar aquest senglar, i tu no». I el tigre va agafar molta por.

Amb tots els animals que havia caçat, la tortuga va fer un gran repartiment per tot el poble. i quan van saber que ja era mort, aquell senglar terrible, els altres animals van poder tornar a caçar a l'altra banda del riu.

El tigre buscava l'oportunitat de matar la tortuga, però no la trobava. Un dia, la tortuga va parar una altra trampa darrera de la cuina. A la nit, el tigre va entrar-hi per sorprendre la tortuga, i hi va quedar enxampat.

La tortuga el va matar. I se'l van menjar entre tots els animals.

En aquest conte, el tigre fa de dolent perquè vol tenir la dona de l'antílop. És un problema gruixut, perquè quan ha liquidat el seu rival n'hi surt un altre, la tortuga, molt més intel·ligent.

Quan un noi i una noia ndowe s'agraden, el noi ho diu als seus pares. Aleshores s'esdevenen tres menes de cerimònies: royi, igumiye i ipendiye.

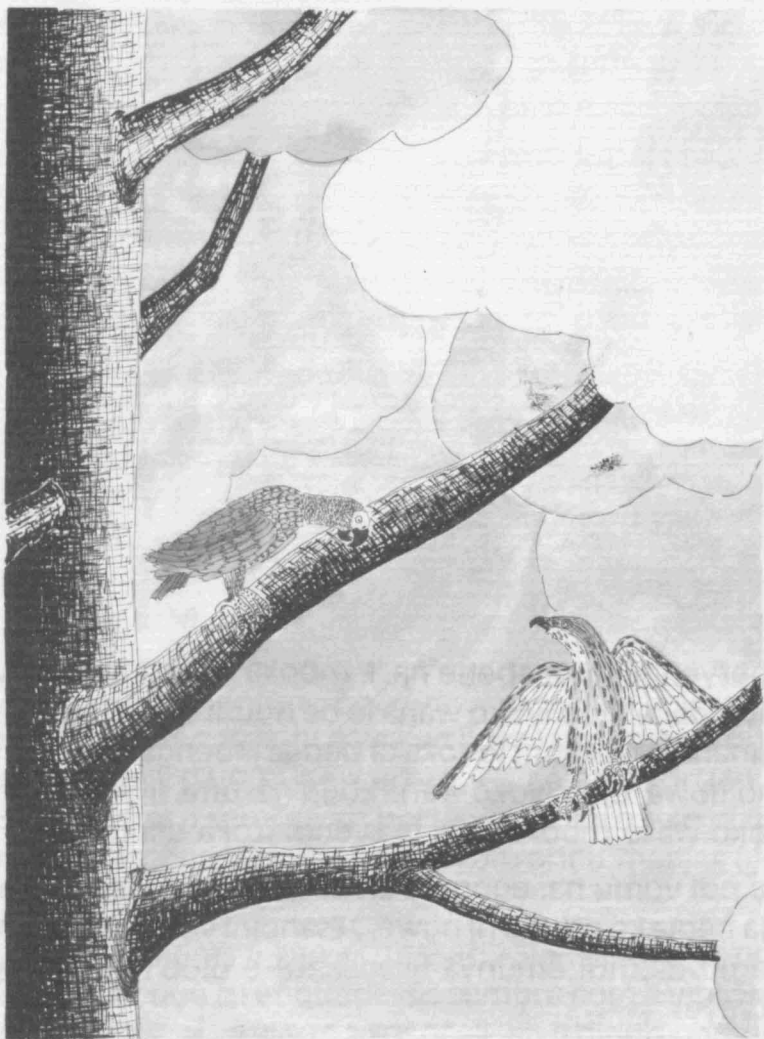
Royi consisteix en el fet que la família del noi va a veure la família de la noia en una data prèviament acordada. Els porten alguns regals (beguda, branques de tabac, cigarrets...) i demanen el seu consentiment per al casament. Els pares de la noia la criden, i li demanen la seva opinió. Abans, la família podia obligar la noia a casar-se; ara, això ja no es fa. Si la noia accepta, la família rep els regals.

Igumiye és la festa en la qual es fixa la data del casament. La família del noi torna a portar regals, i es fa un gran àpat i moltes danses. És aleshores quan la família de la noia demana la dot (ebonda): una olla, una tela, un parell de sabates, una quantitat moderada de diners...

Això és important, perquè si la dona es casa dotada els fills del matrimoni es consideraran de la família del marit; els fills d'una dona soltera o casada sense dot, en canvi, serien de la família d'ella.

Ipendiye és pròpiament la festa del casament, que actualment es sol fer coincidir amb la celebració litúrgica: a més a més dels balls i del gran menjar, és el moment d'aportar la dot. La família de la noia lliura la casada de nou al marit, que se l'enduu a casa seva.

En cas de viduïtat, la tradició imposava que la dona s'havia de casar amb algun dels germans. Això pràcticament ha desaparegut entre els ndowe, igual que la poligàmia.

MBOKA A LINYONI
un conte d'ocells

Ebetyendi na ke ebebe na. E mboka'voko a linyoni. Wa diya, diya. Djob'ivoko wana le be ngudi diya djongo me djinana, le lukandi le tokaka bedja. Mbenga na kogo na molubwa; djob'ivoko wana kogo na: tata, likanaka elongoko wato mboka, iwe le tyendi itoka dja bedja.

Yo ndi vomu na, egombe ziepi ebendi etyetyeni itoka dja bedja ke elikaka ni ngwe. ¿Esandini yo na ratine? Wana mu na, ndi emunya likanakate e djob'ivokwe kete etyeye.

Waetyendo, bedja totye totye wavaviya timbaka. E djob'ivokwe, kogo mu na, ngwe na tyendi emunya. Mu tyeye, tyeye avaduwa bedja, avaviaka na ibiadi bedja.

Edjob'ivokwe watyeye kogo a likana. Waviya na bedja. Ro'vokwe mbenga avalikanka ke kogo a tyeye itoka dja bedja.

D'entre tots els ocells, hi havia un lloro i uns coloms que s'estaven dalt d'un mateix arbre. Els coloms sortien a buscar menjar, i sempre en portaven. El lloro se'n planyia: «Com és que vosaltres sempre trobeu menjar i jo no? N'estic disgustat!»

Un dia, els coloms li van proposar: «Si vols, el que podríem fer és que tu et quedessis sempre com a vigilant nostre. Això sí: si ve algun altre ocell, no li diguis on som ni el deixis entrar; i ves que ho compleixis al peu de la lletra, això: ja saps que als qui xerren massa se'ls doblega la boca». El lloro no hi estava pas massa d'acord: «Si sempre em quedo aquí, no podré menjar mai». De manera que van acordar que cada dia un es quedés a vigilar i els altres marxessin.

Djob'ivokwe wana kogo na, ovendi e ma likanaka emunya, etondje molubwa epwa na leyendi eve, ke ove namu na leyendi e ndalo. Wavaviya tyetye. Kwe vatego molubwa we, mu na kogo na, ɔndi mbenga nyeyi've? Mu na wayendi e ndalo. Avateviya timbaka.

Edjob'ivokwe, wana kogo na vaye molubwa epwakave iboko djeye iwe, evoko te kabo na, leyendi e ndalo: Mu na e, ke ngwe na valikana, ebendini eviyani, etaya ni ngwe bedja, ngwe na waka na rayi. Wana kogo na vuretyete, kogo na mba betye, emunya na likana eva.

Wavatevoko kogo na atyetye. Kogo etyendo, bedja totye totye, avatimbaka mu diya.

Ro wokwe wa kogo na le tyendi ke ove ndi ema likanaka, amaviya e djipwa djago evoko mu na leye e ndalo. Yo ndi vo kogo na inywe egombeziepi e vondi ni ngwe rebo me avoko, ɔebeto etyetyeni e ri bokwe djeye inywe esebwani ngwe? Ngwe nabe ngudi be eva diya ke mba puletye egali eye inywe.

Wanamu na lebe e ndalo, leyete e elemeni eva. Kogo bokamiyetye na e.

Vaye na kogo asebwandi rebo nyeziepi nyo kamu, vabetye molubwa eviyame, mu na: ɔmbenga nyeyive? Kogo namu na: «Iwe leye e ele meni eva». Mu namu na: ɔove elapandi dja? Wara ndi watyeye e ele meni'va, mu namu na bodjowa.

Molubwa etyendo na ele mera, kobetye mbenga, mu evoko bodjusetye, amudjaka yo, nyevokwe nye vaviya tiliyenetye.

Eviya vara kogo modumbu mo'vaviya likanakamu kolo, na nguda elapa'tubwe.

Na ngwe na viaka'rago, na ngwe na timbaka.

Quan el lloro es va quedar per primera vegada, els coloms el van tornar a advertir: «Recorda't que si algun ocell ve a demanar on som, no li has de dir res». El lloro es va quedar a vigilar, i tot d'una s'hi presentà l'àguila: «Escolta, on han anat els coloms?» El lloro no li va respondre res, i l'àguila va marxar.

Un altre dia, era un colom qui feia de vigilant. L'àguila també hi comparegué: «On han anat els altres?» També va haver de marxar sense resposta. I així anaven passant els dies.

Fins que un dia, quan el lloro s'havia de quedar, els coloms el van advertir novament: «Si l'àguila s'acosta, no li diguis on som». El colom, però, també era prou tafaner: «A mi almenys m'ho hauríeu de dir, on aneu». Els coloms van pensar que tenia raó: «Nosaltres serem en aquell arbre d'allà».

I com que el lloro sempre repeteix les coses que li diuen, es va passar l'estona martellejant: «Nosaltres serem en aquell arbre d'allà, nosaltres serem en aquell arbre d'allà...» L'àguila es va presentar, igual que les altres vegades; i quan li va preguntar: «On són els coloms?», el lloro encara repetia: «Nosaltres serem en aquell arbre d'allà, nosaltres serem en aquell arbre d'allà...»

L'àguila va poder trobar els coloms. En va enxampar un i se'l va menjar, mentre que els altres fugien esporuguits.

I des d'aleshores el bec del lloro, per massa xerraire, ha quedat corbat.

El conte ens explica per quina raó els lloros tenen el bec corbat. També podem veure-hi una qüestió territorial, que ja havíem trobat en el conte «la serp i l'esquirol» i en d'altres.

A la introducció hem parlat de l'organització territorial i política dels ndowe, basada en reis locals. Val a dir que el territori ndowe ha anat sofrint restriccions, algunes d'elles ben modernes: abans, per exemple, el territori abastava molts quilòmetres cap a l'interior (la localitat de Niefang, 'límit dels fang', està situada 60 kms endintre). Actualment es redueix pràcticament al litoral.

Ara bé: dintre del propi territori, ¿com s'ho ha de fer una família, una persona que vulgui ocupar un indret?

Si es tracta d'una finca oberta de nou en el bosc verge (ibuw) de nou, les dones del poblat solen repartir-se entre elles el terreny, de tal manera que cada un d'elles tingui dues finques: el cicle de cultiu dura mig any, o sigui dues estacions. La finca que ha correspost a algú li pertany, i qualsevol altre que la volgués utilitzar hauria de fer-ho amb el consentiment de qui ja l'ha explotada.

En el cas de les cases, la dels avantpassats (kodo) pertany sempre a la família. Si cal un nou terreny on edificar, cal demanar-lo al cap de la família propietària; o bé, si es tracta d'un terreny del poble, al cap del poblat. Normalment els terrenys no es paguen.

Si es produeix alguna baralla, es reuneix el consell del poblat per tal de pronunciar-s'hi. El consell de poblat el formen el cap del poblat (que s'elegeix per votació universal) i els seus consellers i assessors.

KUDU A EZITYI NA KUDU A MANGA
la tortuga de mar i
la tortuga de bosc

Ebetyendi na ke ebebe na. Mboka'voko ebetyendi kudu nye ba nye diyaka erago: kudu a'zityi na kudu a manga. Wava'voko na vaye iwe'vadiya le lukandi le kendjet-ye isango, ke isango me djira le'saka tule e diba'voko.

Watyeye, tyeye na ediba, wamudulanaka. Evara ndi e viya roo aviaka, mu na wana, ¿esandini bende? Wanamu na le sandi madjoka. Mu rope na, ¿madjoka mani ndi mas'unyweesakani? Wana le sandi madjoka'mago, let-ye dulanaka. Ove ¿etokandi reme? ima tima e toyove ipwandiyo, ¿reme ndi'dola nave?

La tortuga de mar i la tortuga de bosc vivien en el mateix poble. Un dia van voler comprovar quina tenia més habilitat: de manera que marxaren cap al riu, agafaren una corda, i una tortuga l'estirava des d'un cantó del riu i l'altra feia el mateix des de l'altre.

Roo na, ¿evondinina na ratine? ¿eyendini ngud'iyoleni na ngwe? Kudu namu na, ngwe naye ngudi yole nave. ¿Ekamiyundi? Roo na e nakamiye, emene ke le mu adenetye. Roo tego etyendo.

Kudu na umbokwe na rebo'vokwe bego, le lukandi le kendjetye ipikiliya djasa dje'lukiwe le baletye roo. Le lukandi le tyetye namu vaye ediba, egala na vama bety'iwe le dulaka ke nenga ukwala ke na lena mokodi, egalana akwe ediba ke awa.

Biya, bwe, wa'tyendo na e kongoko a'diba. Kwe tego roo we, mu na dja, wanamu na le yaletye. Wamu'dulanaka, wadulanaka. Kudu a'zityi abetyendi botemeni e bega-gayi'teyi, mu bo gutyetye mokodi na pimba ezie, roo a bondjiye timba tego, mbesana ti'sana. Yó ndi vomu na kudu a manga na dja lale, kudu namu na ove evondi na dja, ¿etoyo ngwe na dulaka? ebendi maguna na idula dja bogo bogo ke poni e swaga ngwe? Warope lilimi-yemeni. Evo ndi inga kudu a'zityi ukwala mu mokodi pwe tya, roo na ediba kapu amu'nyaka meba. Amuamaka: ¡nawa o, nawa o, kutyenetye ningwe, sanakani ngwe!

Kudu a manga na kudu a'zityi bo sugumaka na'diba, wava'viya dulaka roo na e tyendityi. Roo namu na ebe na pati, vaye na rebo ekwandi nga, nabego na rebo'vokwe asebwaka, ngwe na djandi've.

Kudu na o, ngwe moto n'ondjiyeve, ke edjakago ngwe isedi dja?

Roo bo djusetye kudu, mu mu sazie sazie, bo bapetyemu kwanga na e mbadi we.

Mu na mwadadu na kendjetye ngu na kudu. Kudu na wana, wamu, ¿etondini na eyendi oyakani moto mosagani ene nga'ye ngwe nga?

Aleshores va aparèixer el tigre, i totes dues tortugues se'n van malfiar: «Ja deus estar rumiant alguna malifeta!» El tigre es va enfadar molt: «Què us heu pensat? Vosaltres a mi no em podeu pas fer res. I, quan vulgueu, pòdeu comprovar si tinc més força que vosaltres o no». Les tortugues acceptaren el duel, i quan el tigre marxà es posaren d'acord: «Lligarem el nostre cap de corda i l'amagarem entre les fulles; si el tigre vol passar el riu per comprovar-ho, li tallarem la corda i l'ofegarem».

L'endemà el tigre va comparèixer per resoldre la disputa. Es va posar en un cantó de riu, i les tortugues es posaren a l'altre, on havien lligat la corda a un arbre. El tigre va protestar: «Per què us hi heu de posar totes dues?» La tortuga de bosc en va haver de sortir, i es va amagar entre les mates.

Aleshores, va començar la pugna: el tigre anava tibant, tibant... «Ep, un moment! Aquí en passa alguna d'estranya!» El tigre va voler comprovar si el cap de corda de les tortugues estava lligat, i es va anar acostant. Aleshores la tortuga de bosc va sortir del seu amagatall, va tallar la corda amb el seu matxet, i el tigre va caure dins del riu.

«Socors, ajuda, que m'ofego!» Les dues tortugues no eren pas dolentes. Es van entendre, i es van llançar a l'aigua per salvar el tigre. Quan estigueren tots a la riba, però, li anunciaren que havia perdut la juguesca i que elles eren més fortes que no pas ell. El tigre es va enfellonir de veritat, les va perseguir, i finalment va capturar la tortuga de carei, la va portar a casa seva i va dir a la seva dona que la preparés per menjar-se-la.

Wurwakani ngwe ebogo na un we n'oyakani ngwe, ti-
nandi evara ndi ema betye ngwe na megoni mebolo.
Ke elukatego ekendjetyeni ndongo a mokokoni elayi te-
yi buseneni na meba ma vey; vama betye ngwe na nya
yo ke namu tye na tye peyaka, ke ngwe mba go'soloko
ima tima.

Mwado na e, mubokendjetye bema be sebwetye kudu.

Kudu na wana elongokoni ngwe, watego migo bo pon-
yoko e mboka kudu. Kudu amusaka ene moto atye, at-
ye vombwaka. Evara ndi e vambemu ndongo e betye
mu e mo'dumbu na e migo ma roo. Roo na so a ndon-
go, na vey vya meba, mu pe kbu amu'talanganaka, na
vikutye, o o o, nawa.

Roo na mwado na bombokomu, kudu amutye, atye so-
daka na mesago, mba'yoletye umbila. Mwado mubod-
jusetye dju. Yo ndi vo kudu namu na, ¿edjusendi ngwe,
egala na vasanetye mumave?

Mwado poni na e, mubolikaka kudu, bo tyetye vabetye
mumadu. Kudu namu na elukandi e vurwaka ngwe, ega-
la na, n'ondjijetye mumave. Mwado mu bo vurwaka me-
sago. Kudu namu na, viaka na makayi ma ndongo.

Evo ndi'nga kudu makayi bobadetye ndongo rope e mi-
go ma roo, kwanga na vawetye roo.

Mu na mwado na vaye na mumave awandi, ngwe na'ba-
yandive. Mwado namu na, imwaka'vara, ¿etondi na
ngwe ke na banaka na've? Kudu namu na, ngwe na to-
kandi na le banetye e tyoty, ove evondi dja, ¿etoka An-
yambe? Mwado namu na, na toka, etondje ove mba li-
kaka ngwe ke na ziyana nave eva.

«Ara em mataràs? Si t'acabo de salvar la vida! No ho recordes, que t'estaves ofegant?» Com que el tigre no li feia gota de cas, es va adreçar a la dona: «No cal pas tenir-me lligat, per matar-me. Almenys, deixa que mori deslligat». La dona no ho volia, però van acabar fent-ho. Aleshores la tortuga els va demanar dos gots de salsa picant; perquè —segons els va explicar— ben picante seria més bona.

Quan els hi van donar, la tortuga digué: «Mireu-me bé, ara». La miraren fit a fit, i la tortuga va abocar la salsa damunt dels ulls del tigre, que començà a cridar de mal que li feien. La tortuga va aprofitar l'aldarull per mirar d'escapolir-se; però la dona del tigre la va enxampar. «Deixa'm estar, ara. Que no veus com pateix, el teu marit? El que hem de fer és curar-lo».

Li va deixar fer: la tortuga va agafar un munt de fulles, i les anava ficant dins de la boca del tigre, que no parava de cridar: «No cridis, home, que són fulles medicinals!»

El tigre va acabar mort. La tortuga, llavors, va demanar a la dona del tigre que es casessin. Ella no ho va voler, i el va fer fora. Tot fent veure que se n'anava, la tortuga es va amagar a sota del llit de la dona. I a la nit, quan s'hi va ficar, va agafar una destral i la va trossejar.

Més endavant va tornar a trobar la tortuga de bosc, que volia que continuessin la seva disputa: «Mira, amiga: he matat el tigre, que és l'animal més ferotge de tots. I vols discutir amb mi? Val més que cadascú faci la seva vida». La tortuga de bosc va veure que l'altra tenia raó; es va ficar a l'aigua, i va desaparèixer riu avall.

Kudu mu namu na, ebe na pati, ngwe na tyeye. Vasetye kudu bo botamaka na e ikondo'zie. Vavetye mwada roo, bo nangaka kadje e ikondo, na e viyo doo. Kudu bo imwaka e ikondo'zie, bo ingaka ikongo amulakaka djo e ibumu dja mwada roo.

Mwada roo poni bo waka vio. Kudu botyetye e mboka kudu a manga. Mu namu na, na ziana na wa, oka le tyetye adjetye mbawe.

Yo ndi vo umbokwe namu na, egala na le saretye na ve ebaletye, eviyandi ngwe na rebo nye vokwe, mura ndi upako avemeni, ngwe nabe eteyi. Moto, moto atyetye imadu mani.

Kudu a manga bo tyetye e manga'madu; kudu a'zityi amutyetye e'zityi atye iyaka. Na mandi'djaka inde, ene nga likana ngwe meni, na likanaka. Mu rope na, wam, ndi ngwe noyago nyama, na tokago ra bedje. Mu tyeye tyeye na'rago, mu na, ima'vokwe ebego kabo te edja. Avalikana e'zityi adu.

Na ngwe na viaka'ro, na ngwe na timbaka.

Aleshores, la tortuga de mar es va adonar que s'havia quedat sola, i que no sabia com alimentar-se. Va pensar que es podria menjar el tigre, que ja era mort. Efectivament: va tornar a la casa del tigre, i va provar de menjar-se'l. Però com que és un animal molt carnós, la tortuga va haver de fer coses molt estranyes per menjar-se'l. Tan estranyes, que tot d'una va caure dins del foc, i hi va morir rostida.

Una altra vegada trobem la tortuga, múrria i artera, i aquest cop en doble versió: la tortuga de carei i la tortuga de bosc. Fixeu-vos que, tot i que, tal com hem explicat, les llengües bantu no fan distinció entre el masculí i el femení, quan s'esdevé el cas la tortuga sempre fa el paper de mascle. I aquí la trobem volent-se casar amb la dona del tigre.

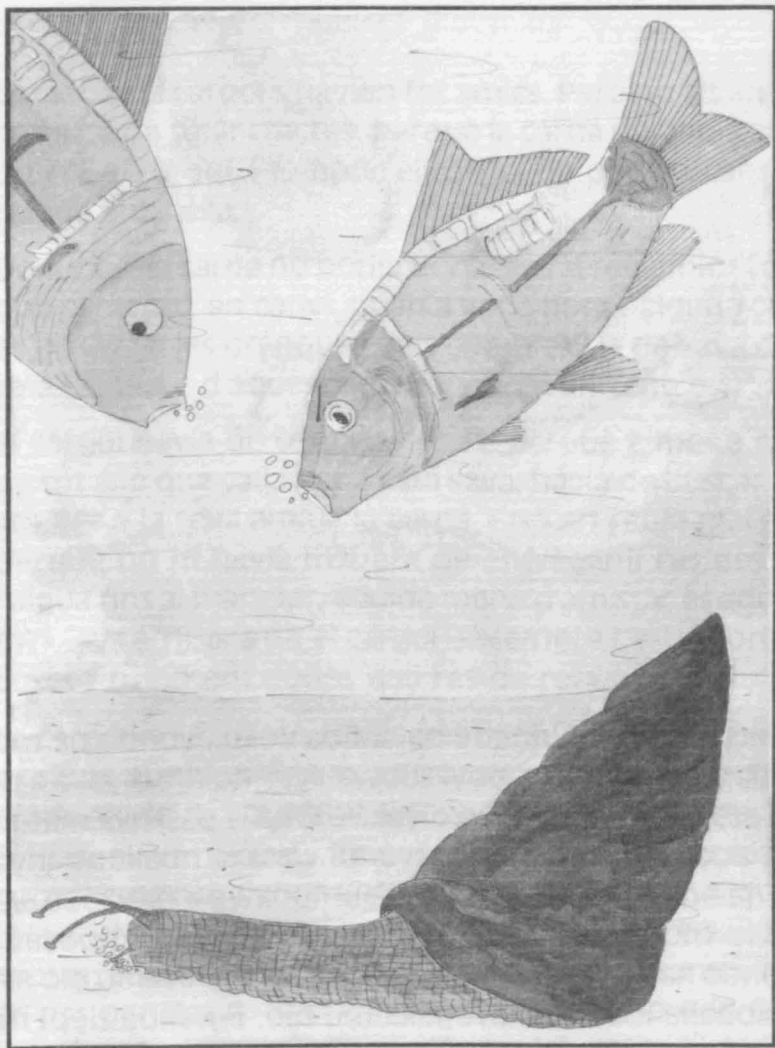
A part de prendre les decisions importants, l'home té en la societat ndowe un paper força concret: ajuda a tallar els arbres quan les dones volen començar a fer una finca; surt a caçar al bosc, tot i que la dèria dels ndowe per la caça no és pas excessiva...

Les tasques importants dels homes, però, són la pesca i la construcció de la casa:

La pesca l'organitzen col·lectivament, en caïcs que construeixen buidant troncs de determinats arbres, sobretot de l'okume. La practiquen al llarg de la costa, amb unes grans xarxes que arrosseguen des de la platja. També pesquen per immersió.

Per tal de construir una casa, que solen ser rectangulars, primer en fan l'estructura amb troncs de mbingu i canyes de bambú (ngora) que extreuen de la palmera itutu; el recobrimet de les parets es pot fer amb fang, amb posts de fusta (kalabo) o escorces prou resistents (ekokobo, moka). La teulada la fan amb fulles de palmera itutu trenades amb canyes. A part sol haver-hi la cuina, construïda de la mateixa manera, on constantment hi ha foc. Potser és per això que, a més a més, també s'hi acullen les dones en el moment del part.

Tota l'arquitectura centreàfricana és d'aquesta manera, malgrat la presència de materials de construcció més definitius. Potser això es deu a la gran mobilitat que tradicionalment han tingut aquests pobles.

IYONDO NA MOTOBA
la carpa i el cargol

Ebetyendi na ke ebebe na. Ediba'voko, iyondo na motoba wabetyendi mboyi'tubwe. Iyondo dje diyaka e diba eteyi ke motoba mo diyaka e loba la pasi nya matanda. Egombe eziepi wabetyendi wasaka ndakono inyaya na ndalo; ano e meba teyi, umbokwe e pasi'loba. Vabene motoba ateyeye e bekanga, aviyandi mboyadu iyondo na bedja, na bema bebolo, ke alomiyemu bio eviya'loba la matanda avugaka mu bio. Egombe'ziepi na, na na. Iyondo mba lomiyetye umbokwe ima tima.

Yo ndi'bene. Motoba avaviya esodjoka djob'ivokwe. Mu namu na: Mboyame iyondo, ove e taya ngwe ima tima kabote ngwe ndi na vinyeve egombe eziepi. Iyondo avatimbwanaka namu na: epulendi na ngwe nabe ngudi'paba waye erago. Iyondo avatevoko namu na, ebe na

La carpa i el cargol s'havien fet amics. Però no els anava gaire bé de tenir tractes, perquè la carpa no podia anar on era el cargol, i tampoc el cargol no podia ficar-se a l'aigua amb ella.

Doncs bé: la carpa no podia donar res al seu amic el cargol; el cargol, en canvi, quan li volia donar alguna cosa es posava a les branques dels mangles i la deixava caure a l'aigua. I d'aquesta manera anaven fent.

El cargol havia de treballar molt: perquè a més a més de tot allò que calia per a casa seva, havia de buscar coses per a la seva amiga la carpa. I no en rebia mai res, perquè no hi havia manera de entregar-li res des de l'aigua fins al manglar. «Quina mena d'amistat és aquesta?» —va arribar a dir el cargol— «sempre t'estic donant coses i tu no em dones mai res de res».

La carpa va replicar: «No és pas problema meu: m'han explicat que si et fiques a l'aigua t'enfonsaràs com un plom: aniràs directament al fons del riu, i t'hi quedaràs». El cargol va dir: «Sí que és així. Però m'agradaria comprovar-ho, alguna vegada». La carpa afegí: «Potser te'n sortiries: veig que portes al damunt una boa molt grossa; podria ser que aquesta boa t'ajudés a surar». «No és pas per flotar» —el cargol replicà— «sinó que és la meva casa». La carpa digué: «Doncs bé, em podràs trobar sempre que vulguis: sóc per tot arreu del riu».

L'endemà, el cargol va treballar de valent. De les coses que havia aconseguit, en va separar una part per a la carpa. I podeu ben creure que la carpa s'ho passava bé, allà al riu: ni treballava ni buscava res per menjar, per-

djambo; djoba, te djoba dje ye've etokaka, kete eviya kobetye ngwe. Ke ngwe nayendi otyeni na ebendi etondje ekwa, etyendi poni doo, na ediba teyi. Motoba namu na, ove ekamiyendi yo nende. Mu namu na ngwe na kamiye, kabo te na tondive na etotodu aindondiya e mokongo. Mu namu na indondiya me djira djebe egala itorama, djeyendi mbadame, malukate ma'djetye djoba n'egugu.

Motoba abademu esepuwe. Iyondo namu na viaka e djoba dja sono. Motoba namu na, evara, na nga viaka.

Iyondo avasebwaka ebumbu adu. Mu na wana, le nge betye na mwendji e djoba dja sono; engate toyoni mu, ayendi na etotodu aindondiya e mokongo, djondi dje bene mu avelemetye etondje mbuya enoyoko.

Vapabetye djoba me, motoba amulandaka na e pasi nya matanda, kwanga na e soko nya makayi, kwana vakwet-yemu e diba'teyi. Motoba nda'tyeye indongwe ivoko, adole kwanga mbada iyondo, matye temetye e ibongo dja'diba. Yo ndi voyo iyondo namu na: e lale, ¿edolandi ngwe e mbadi dja? Motoba mba timbwanakamu rebo te rebo, kabo bo nyaka meba. Iyondo namu na, ndi enyandi meba dja etondje na ngwe nondandive egala na vadjetye bedja be viya'kendje ngwe've.

Motoba mba itimbo. Yo ndi'bene. Iyondo bo'vitetyemu na erago, kobetye motoba ubimba. Iyondo na, ¿iye ngwe na viya ekendjeve bedja bia isango ke ove eviya'waka egala na, na djametyeve? Na vatego edjameve. Wavaviya edjaka motoba na bedja be betye wawaviya ekendje mu. Eviya'vara mboyi a iyondo na motoba eva viya ziyaka.

Na ngwe na viaka rago, na ngwe na timbaka.

què s'havia avesat a què el cargol li portés de tot. Aquell dia, el cargol li va dir: «Diumenge que ve vindré a fer-te una visita».

La carpa es va posar molt contenta. Va endreçar bé la casa, va fer un bon menjar amb allò que el cargol li havia donat, i va avisar les seves amigues: «Podreu veure una cosa ben estranya: vindrà un amic que porta una boa al damunt, i quan plou s'hi amaga».

Quan va arribar el diumenge, totes les carpes es van aplegar per rebre el cargol. Aquest es va deixar anar de la punta de les branques. I en lloc de quedar-se allà on era la casa de la carpa, va passar de llarg a tota velocitat fins al fons del riu, i s'hi va quedar clavat.

Prou que la carpa el cridava: «Amic, amic!» Però ell no en feia cas: tenia feina a empassar-se tota l'aigua, fins que en va tenir l'estómac ple. La carpa no se'n sabia avenir: «Com és això? Que t'he convidat a beure aigua, no-més? Després no menjaràs gens!» El cargol, ni tan sols no contestava. «Què et passa, amic? Sembla que només t'agrada parlar quan ets allà dalt!» I el cargol no deia res. «Que t'agrada menjar-te el fang? Veig que t'hi has ben quedat, allà a baix!».

La carpa va baixar, i va veure que el cargol ja era mort: «Com és això? L'he convidat, i no ha volgut venir. I ara ha vingut a raure aquí, perquè jo tingui la feina d'enterrar-lo? Doncs no l'enterraré pas!»

Va cridar les altres carpes, i se'l van menjar entre totes. De manera que el cargol no es va menjar allò que li havien preparat, i les carpes se'l van menjar a ell i el que havien preparat per a ell.

I aquell dia es va haver acabat l'amistat de la carpa i el cargol.

En el conte hem vist com el cargol, en considerar-se amic de la carpa, es preocupa realment per ella. Fins al punt de cercar-li el menjar. Tant, que la carpa només s'ha de preocupar de passar-s'ho bé en el riu. El cargol, però, vol fer-li una visita. I la carpa ho prepara tot i hi convida les altres carpes.

Entre els ndowe, efectivament, hi ha un gran sentiment de solidaritat i un concepte molt generós de l'hospitalitat.

La mateixa manera d'entendre la família és més àmplia que no pas a casa nostra: cuidar-se dels fills no és solament un problema dels pares. Pertoca a tothom tenir cura, per exemple, dels fills del germà. I, en cas de produir-se una defunció, els infants mai no queden desemparats: tota la família té l'obligació moral de considerar-los com a propis.

Quan arriba un hoste, tots tenen l'obligació de saludar-lo i de rebre'l amb cordialitat. Li cedeixen una cambra, l'atipen amb tot allò que poden tenir, li preparen el bany. Tradicionalment, fins i tots els veïns es sentien obligats a portar-li regals. I, naturalment, no solament s'hi queda tot el temps que vol, sinó que tots procuren allargar-lo tant com poden.

El mateix passa quan arriba al poblat un foraster desconegut. Cal, això sí, que faci una explicació de com és que hi ha anat a parar. Aleshores l'atenen amb la mateixa amabilitat.

L'hospitalitat africana ha estat sempre proverbial. I aquests valors que aquí reculen —l'acolliment, la conversa, el joc espontani, la confiança— en aquell continent encara tenen un camp abonat, una presència i una concreció que fa de la cultura africana un pou on podem aprendre a recordar tot de coses valuoses.

PROPOSTES DE TREBALL

1) Caldria, primerament, situar geogràficament les rondalles:

- Àfrica dintre del món
- Àfrica Central dintre del continent
- Guinea Equatorial dintre de l'Àfrica Central
- Ríu Muni dintre de Guinea Equatorial
- La zona del litoral com a territori propi dels ndowe, amb una especial referència a les localitats més importants: Bata, Mbini i Kogo.

2) Per a una contextualització històrica, convindria tenir present les grans línies de relació entre europeus i africans:

- exploracions europees
- tràfic d'esclaus
- colonialisme
- descolonització i independència
- mecanismes de dependència
- problemes de la immigració africana a casa nostra.

En el cas que ens ocupa, i donat que Guinea Equatorial havia estat una colònia espanyola, la informació pot ser de primera mà (antics colons, premsa de l'època, relacions actuals, llibres de text antics...).

3) En els comentaris que segueixen a cada conte, ja se n'han extret diversos centres d'interès, que caldria ampliar i aprofundir:

- la feina i la situació de les dones
- la medicina tradicional i la situació sanitària
- aspectes agrícoles i d'alimentació
- creences i ritus
- organització del territori
- situació dels infants
- característiques ecològiques i naturals
- situació lingüística
- la feina i la situació de l'home
- els valors culturals i humans

Tot plegat, situant-ho dintre d'una perspectiva global: el procés de desenvolupament i les interferències culturals.

En un àmbit de treball més primari, com a mínim es pot fer un exercici de comparació:

- amb la nostra situació actual
- amb la nostra pròpia tradició

4) Relacionat amb tot això, sempre és especialment significativa la situació lingüística, emmarcada també en un context general:

- localització de les famílies de llengües africanes: semita, camita, sudànica, bantu, hotentot i boiximana. Així com classificacions no tan tradicionals que es puguin trobar.
- dintre de les llengües africanes, definició de situacions d'ús lingüístic:
  - llengua nacional, llengua dominant, llengua oficial.
  - situacions endoglòssiques.
  - situacions exoglòssiques.

Essent la situació del ndowe il·lustrativa d'una situació de llengua minoritària en un Estat exoglòssic, es podria fer un estudi comparatiu amb les altres situacions, i veure si hi ha relació amb el model colonial que es va sobreposar a cadascuna de les llengües observades.

- 5) Per acabar, recomanem un estudi de les rondalles en tant que literatura, text artístic:

Primerament, descobrir característiques importants de les rondalles:

- manca de referència temporal
- manca de referència geogràfica
- manca d'identificació precisa dels personatges
- transmissió oral, presència d'elements i recursos propis d'aquesta oralitat.

Dintre de les rondalles, la individualització de les faules té com a eix la caracterització dels personatges: els animals resten perfectament codificats, i esdevenen símbols de les diferents conductes estereotipades que tenim els homes.

Respecte d'això, els més clars són els més característics: la tortuga, el tigre, l'antílop...

No costaria gaire descriure un paral·lelisme entre aquests animals i els que apareixen a les nostres rondalles: tortuga - guineu, tigre - llop, etc.

Per altra banda, aquesta codificació dels personatges facilita la construcció de la trama, i també la memorització d'aquests contes d'animals.

L'estructura del relat és sempre ben senzilla. Consta dels següents elements:

- una situació inicial
- una part preparatòria
- el nus de la intriga
- una segona seqüència, que no sempre hi és
- el desenllaç

Identificar els elements de l'estructura dels contes, es pot fer a nivell individual, intern, de cada conte. Si analitzem diversos contes d'una manera comparada, ens adonarem que personatges diferents hi realitzen les mateixes funcions. Això són els «motius» de les rondalles, i els mateixos alumnes poden arribar-los a descobrir.

Rondalles que tenen els mateixos motius, o bé on coincideixen molts d'aquests motius, seran rondalles del mateix «tipus». I a partir d'aquí podrem suscitar una classificació força interessant.

A part d'això, l'estudi dels motius rondallístics pot facilitar-nos molt la realització d'exercicis de creació literària per part dels alumnes:

- suprimint motius que no siguin imprescindibles a la trama
- intercalant-hi motius que poden anar-hi bé
- intercanviant motius d'una rondalla en una altra
- afegint-hi segones seqüències allà on no n'hi ha
- canviant els desenllaços
- allargant els desenllaços
- inventant noves rondalles a partir de motius pre-establerts.

I, encara, és a través de l'estudi d'aquests elements constitutius de les rondalles, els motius, que podem fer una tasca de comparació eficaç entre les rondalles africanes i les nostres:

- observant els motius que es repeteixen
- veient tipus de rondalles coincidents
- establint diferències entre els motius no coincidents
- determinant tipologies anàlogues

- 6) No cal dir que es tracta de suggeriments globals que indiquen línies d'actuació per a un aprofitament didàctic dels contes que aquest llibre conté. La concreció d'aquestes línies d'actuació —i de moltes d'altres que es podrien seguir— a cada nivell escolar i a cada situació, és una tasca del mestre.

De la mateixa manera, cal insistir en el fet que darrerament han anat apareixent materials diversos per a l'estudi d'Àfrica: es tracta de materials de referència, però també n'hi ha d'específics per a l'escola. És d'un aprofitament global i coordinat de molts materials d'on pot sorgir un acostament real a la cultura africana.

ÍNDEX

<i>Introducció</i>	5
La gallina i l'escarabat	11
L'orella i el mosquit	15
El gat i el ratolí	19
La serp i l'esquirol	25
El llangardaix i el camaleó	31
Els animals i la gent	37
Un conte amb molts animals	47
El tigre i la tortuga	57
Un conte d'ocells	67
La tortuga de mar i la tortuga de bosc	73
La carpa i el cargol	83
<i>Propostes de treball</i>	89

**A l'Àfrica, cada vell que
es mor és una biblioteca
inexplorada que es crema.**

Birago Diop

